

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA’LIMI VAZIRLIGI

NAVOIY DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

PEDAGOGIKA FAKULTETI

“TASVIRIY SAN’AT VA MUHANDISLIK GRAFIKASI”

KAFEDRASI

Davronova Fotima Hikmatovna

*Rangtasvirda natyurmort. bahor gullaridan tashkil topgan mavzuli natyurmortni
tuzish va uni rangtasvirda ishlash metodikasi
mavzusidagi*

5140700- “Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi” ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha
bakalavr darajasini olish uchun yozgan

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Ilmiy rahbar: o‘qituvchi **M.X.Nurmatov**

Navoiy-2011

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
I-BOB. TASVIRIY SAN'AT DARSLARIGA QO'YILADIGAN ZAMONAVIY TALABLAR.....	7
1.1. Ranglar. Ranglarning xususiyati.....	8
1.2. Rangtasvirda rang va ularning ahamiyati.....	10
II-BOB. RANGTASVIR NAZARIYASI.....	21
2.1. Natyurmort.....	23
2.2. Natyurmort qo'yilmasi.....	24
UMUMIY XULOSALAR	31
TAKLIF VA TAVSIYALAR.....	33
ILOVALAR.....	35
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.....	45

Bitiruv malakaviy ishi mavzusining dolzarbligi- Tasviriy san'atni o'qitish metodikasining tarixi juda uzoqlarga ya'ni kishilar qachon bir-birlariga rasm chizishni o'rgata boshlagan paytlariga borib taqaladi. U kishilik jamiyatining taraqqiyoti davrida takomillashib borgan, davr o'tishi bilan o'qituvchilar, olimlar uning yangidan-yangi qirralarini ochganlar va u mutaxassislar orasida tarqalgan.

Respublikamizda tasviriy san'atni o'rgatish metodikasini shakllanishida mahalliy olimlar, metodistlar (N.U. Abdullayev, S.U. Abdullayev, B.Z. Azimova, B. Azimov, A.I. Inog'omov, M.N. Nabiyev, B.N. Oripov, S.S. Bo'latov, B.B. Boymetov, R.X. Hasanov, K. Qosimov, N.X. Tolipov va.b.)ning qator izlanishlari, shuningdek, N.N. Rostovsev, V.S. Kuzin, E. Shoroxov, A. Yashuxinlar yaratgan o'quv adabiyotlarining ahamiyati katta bo'ldi.

1997-yili O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini rivojlantirish bo'yicha "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" qabul qilindi. "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da estetik turkumdagi fanlarni o'qitilishiga alohida e'tibor berilgan bo'lib, xususan uning "Uzluksiz ta'limni tashkil etish va rivojlantirish prinsiplari" qismida uzluksiz ta'limning faoliyat ko'rsatish prinsiplaridan biri ta'limning ijtimoiylashuvi deb qaraldi. U ta'lim oluvchilarda estetik boy dunyoqarashni hosil qilish, yuksak ma'naviyat, madaniyat va ijodiy fikrlashni shakllantirish¹ lozimligini qayd etadi.

"Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da estetik turkumdagi fanlarni o'qitilishiga alohida e'tibor berilgan bo'lib, xususan uning "Uzluksiz ta'limni tashkil etish va rivojlantirish prinsiplari" qismida uzluksiz ta'limning faoliyat ko'rsatish prinsiplaridan biri ta'limning ijtimoiylashuvi² deb qaraldi. U ta'lim oluvchilarda estetik boy dunyoqarashni hosil qilish, yuksak ma'naviyat, madaniyat va ijodiy fikrlashni shakllantirish lozimligini qayd etadi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida tasviriy san'at o'quv predmetining maqsadi barkamol, komil insonni ayniqsa, badiiy madaniyatini shakllantirishdir.

Prezidentimiz I. A. Karimovning "... biz o'z tariximizni xolisona va

¹ I.A.Karimov. Barkamol avlod-O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. Toshkent 1998, 44-bet.

² I.A.Karimov. Barkamol avlod-O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. Toshkent 1998, 44-bet.

haqqoniy baholab, ma'naviy merosimizni boyitish va rivojlantirishga o'z hissamizni qo'shishimiz, shu asosda bugungi jahon ilm-u fani va ma'daniyatining yuksak cho'qqilarini egallashdek buyuk vazifaga har tomonlama munosib va qodir bo'lishimiz darkor"¹ – deb aytgan fikrlari o'rinli.

Yoshlarni barkamol inson etib tarbiyalashda tasviriy san'at fani alohida ahamiyat kasb etadi.

Tasviriy san'at o'quv predmeti har bir inson uchun zarur bo'lgan badiiy madaniyatga doir elementar bilim va malakalar beradi. Chunki, har bir o'quvchi kelajakda qaysi sohada ishlashidan qat'iy nazar u ishdan tashqari vaqtlarida dam olishi, hordiq chiqarishi, ish vaqtida sarflangan quvvatini tiklashi kerak bo'ladi. Bunga u yuksak badiiy saviyada ishlangan san'at asarlari bilan muzey, ko'rgazmalar va boshqa joylarda tanishish, ularni idrok etish, ulardan zavqlanish orqali erishadi. Shuningdek, ko'pchilik o'quvchilar o'zlarining kelajak hayotlarida ma'lum miqdorda rasm ishlashlariga to'g'ri keladi. Rasm chizishni bilish, faqat rassomlar, dizaynerlar, me'morlar uchungina emas, u o'qituvchilar, injenerlar, mediklar, quruvchilar, agronomlar, harbiylar, olimlar uchun ham zarurdir. Ularning har biri o'z faoliyatlarida rasm, sxemalar, diagrammalar, eskizlar orqali so'z bilan tushuntirib bo'lmaydigan o'z g'oya va fikrlarini tasvirlab ko'rsatishga harakat qiladilar.

Narsaning o'ziga qarab rasmini chizish darslarida ba'zan bolalar uni idrok qila olmagan hollar ham uchrab turadi. Bu hol ko'pincha chiziladigan narsa xarakterli holatda qo'yilmaganda ro'y beradi. Natijada bolalar rasmlarida narsaning o'lchov nisbatlari qo'pol ravishda buziladi, uning bo'laklari o'z o'rnini topa olmaydi, hatto ayrim bo'laklar rasmdan tushib qoladi. Shu tufayli chizish uchun narsa qo'yilganda quyidagilarga e'tibor berish kerak:

- narsani xarakterli holatda qo'yish. Masalan, Soat, portfel, barg kabilarni oldidan, ninachi, kapalak, ombur kabilarni ustidan, bolta, bolg'a, mashina kabilarni yon tomonidan ko'rinishini chizdirish lozim;

- chiziladigan narsa hamma o'quvchiga aniq ko'rinish tursin;

¹ I.Karimov. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. T., "Ma'naviyat" 2008, 52-bet

– o‘quvchilarning narsa xarakterini idrok qilishlarida o‘qituvchining nutqi asosiy o‘rin tutishi lozim. Uning nutqi kuzatilayotgan narsani muayyan darajada ifodalab beradi, chiziladigan narsani tahlil qilishga o‘rgatadi. Boshlang‘ich sinflarda narsaning o‘ziga qarab rasmini chizish darslari asosan ikki vazifani amalga oshirishni maqsad qilib qo‘yadi;

1) chiziladigan narsalarni idrok qila bilishga o‘rgatish (kuzata olish, tahlil, solishtirish);

2) o‘quvchilarni tasvirlay olish malakalari bilan qurollantirish (rasmni daftarda kompozitsion jihatdan joylashtirish, yordamchi chiziqlardan foydalanish, predmetning umumiy shaklini ko‘ra bilish, texnik malakalarga ega bo‘lish, narsaning rangini bera olish va hokazo).

Tasviriy san‘at o‘qituvchisi fanning barcha bo‘limlari bo‘yicha chuqur bilimga ega bo‘lishi boshqa fanlar bilan aloqalari, san‘atshunoslik va gumanitar yo‘nalishlari haqida aniq tasavvur hamda ularni amalda qo‘llash malakasiga ega bo‘lishi zarur. Hukumatimiz ijodkor barkamol yoshlarni tayyorlash bo‘yicha rassom-pedagoglar oldiga mazmunan yangi talab va vazifalarni qo‘ymoqda.

Eng asosiy maqsad – zamonaviy tasviriy san‘at o‘qituvchisi orqali yoshlarimizdagi qobiliyat hamda imkoniyatlarni aniqlab, ularni to‘g‘ri shakllantirish va yuzaga chiqarish, tasviriy san‘at pedagogikasining o‘ziga xos murakkabliklarini tushunib, uning nozik qirralarini talaba-o‘quvchilarga ulashish mahoratiga ega bo‘la oladigan ustoz-murabbiylarni yetishtirib chiqarishdir.

Bu borada O‘zbekiston Prezidenti I. A. Karimovning “... yoshlarimizning ma‘naviy olamida bo‘shliq vujudga kelmasligi uchun ularning qalbi va ongida sog‘lom hayot tarzi, milliy va umummilliy qadriyatlarga hurmat-ehtirom tuyg‘usini bolalik paytidan boshlab shakllantirishimiz zarur”¹ – degan so‘zlari o‘rinlidir.

Tasviriy, amaliy san‘at ta‘limi va tarbiyasi mazmunida milliy san‘at merosimiz bilan birgalikda umumbadiiy ta‘limshunosligi va uslubiyatiga tayanish lozim. Ta‘lim mazmunining muhim yo‘nalishlari, umumbadiiy va milliy

¹ I.Karimov. Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch. T., “Ma‘naviyat” 2008, 115-bet

an'analarining ustuvorligiga amal qilishdir.

“Bugungi kunda bizning qilayotgan barcha ishlarimiz farzandlarimizning baxt-u saodati, ularning yorug` kelajagi uchun amalgam oshirilmoqda. Lekin baxt-u saodat faqat boylik, mol-u mulk bilan belgilanmaydi. Odobli, bilimdon va aqlli, mehnatsevar, iymon-e'tiqodli farzand nafaqat ota-onaning, balki butun jamiyatning eng katta boyligidir”¹ – deb ta'kidlaydi Prezidentimiz I. A. Karimov o'z asarida.

Rus rassomi va pedagogi D.N. Kardovskiy «San'atni o'rganayotganlar tasvirlashning yo'llari va usullari, ya'ni narsalarning shakli, nisbatlari, rangi, yorug`ligi, xususiyati va harakat qonuniyatlariga bo'ysunishga majburdirlar»² – deb aytib o'tgan.

O'qitishning asosiy talablari uchun zaruriy shartlar esa Tasviriy san'at sirlarini o'zlashtirish bilan birga o'quvchi va yoshlarga har jihatdan o'rgata olish usullarini egallashdir.

Malakaviy bitiruv ishining maqsadi:

- Men o'z malakaviy bitiruv ishimda kuz noz-ne'matlaridan tashkil topgan natyurmortning rangtasviri haqida umumiy tushuncha berishni;
- kuz noz-ne'matlaridan tashkil topgan natyurmortning rangtasviri, natyurmortning qonun-qoidalarini, uni idrok etish usullari,
- kuz noz-ne'matlaridan tashkil topgan natyurmortning rangtasviri bosqichlarini o'rganishga doir bir nechta misollar keltirishni o'z oldinga maqsad qilib qo'yaman.

Malakaviy bitiruv ishining vazifalari:

- Umum o'rta ta'lim maktab o'quvchilariga natyurmortni rangtasvirda tasvirlashni o'tgatishda engil, samarali usullaridan foydalanib dars berish orqali bilim, malaka ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishni.
- natyurmortni rangtasvirda tasvirlashni o'tgatish mashg'ulotlarida yaangi pedagogik va innovatsion texnologiya usullaridan foydalangan holda natijali bilim berish.

Malakaviy bitiruv ishituzilishi:

¹ I.Karimov. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. T., “Ma'naviyat” 2008, 56-bet.

² Д.Н.Кардовский. Воспоминания, статьи, письма. М., 1960, 128-бет.

kirish, ikki bob, umumiy xulosalar va tavsiyalar, foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat bo'lib, jami 56 sahifani tashkil etadi.

Malakaviy bitiruv ishining ilmiy yangiligi:

– Umum o'rta ta'lim maktab o'quvchilari natyurmortni rangtasvirda tasvirlashni yaxshi o'zlashtirishlari uchun ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan metodlari ishlab chiqildi;

– Umum o'rta ta'lim maktabida o'qitilayotgan tasviriy san'at fanining imkoniyatlari aniqlandi va tahlil etildi;

– natyurmortni rangtasvirda tasvirlashni o'tgatish mashg'ulotlarida o'quvchilarning ijodkorlini, faolligini oshirishning pedagogik asoslari, sharoitlari, omillari va sabablari aniqlandi;

Malakaviy bitiruv ishimizni yozishda qo'yidagi:

– qiyosiy tahlil – pedagogik ko'zatuv, tajriba-sinov, metodlaridan unumli foydalana oldik.

I-BOB. TASVIRIY SAN'AT DARSLARIGA QO'YILADIGAN ZAMONAVIY TALABLAR

Dars jarayoni – ta'lim-tarbiyani amalga oshirishning eng qulay, eng samarali shaklidir. Jamiyatimizning turli jabhalarida bo'layotgan siyosiy-iqtisodiy, ijtimoiy-ma'rifiy o'zgarishlar barcha predmetlar qatori tasviriy san'at darslarining mazmuni va metodikasiga ham yangi, zamonaviy talablarni qo'ymoqda. Bu talablarning asosiylari quyidagilardan iborat:

1. Darsda ta'limiy-didaktik, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi maqsadlarni to'g'ri qo'ya bilish va ularni amalga oshirish.
2. Darsda ta'limning faol usul va uslublarni qo'llay bilish.
3. Dars jarayonida xalq pedagogikasi an'alarini, jahon pedagogikasi, ruhshunosligi borasida yaratilgan yangiliklarni sintetik tarzda ishlatish va h.k.

“Zamonaviy talablar” tushunchasi san'at va fan sohasidagi yutuqlar jamiyatning rivojlanish darajasini hisobga olgan holda, darsga qo'yilgan talablar bo'lib, tasviriy san'at o'qitishning maqsad va vazifalariga mos tarzda keyingi o'quv-kasbiy hamda pedagogik faoliyatiga tayyorlashda xizmat qilishni bildiradi.

Tasviriy san'at darslarida milliy merosimiz, qadriyatlarimiz, madaniyatimiz, san'atimiz, buyuk ajdodlarimiz o'g'itlari, hikmatga tola hadislarimiz, asotirlar, rivoyatlardan unumli foydalanib borish maqsadga muvofiqdir.

Ma'lumki, keyingi yillarda tajribali metodist olimlar, ruhshunoslar va amaliyotchi-o'qituvchilarning o'quv jarayonini tahlil qilish sohasida o'tkazilgan tadqiqotlari dars samaradorligini oshirishi, pedagogik va didaktik shart-sharoitlarga bog'liq ekanligini ko'rsatmoqda.

Eng muhim shart-sharoitlar quyidagilar.

- yangi avlod darsliklari, didaktik va metodik o'quv ko'rgazmali qurollar hamda o'qitishning innovatsion, pedagogik va axborot texnologiya vositalari bo'lishi;
- o'qituvchi bilan o'quvchilar o'rtasida o'zaro munosabatlar bo'lishi;
- guruhda yaxshi psixologik muhit bo'lishi.

Umumiy pedagogik shart-sharoitlarga amal qilib mavzuning didaktik maqsadi to'g'ri tashkil qilinsa, darsning sifati yuqori va samarali bo'lishi mumkin. Shuning uchun ham darsning didaktik metodik maqsadini aniqlashga katta e'tibor qaratilgan, bu esa didaktik tamoyillardan kelib chiqadi.

Darsni tashkil qilishda quyidagi qoidalarga amal qilish lozim:

1. Darsning maqsadini belgilash. O'quv-tarbiya jarayonining funksiyalari bo'lgan ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi masalalar aks ettirilishi.

Umumiy didaktik maqsadni (yangi tasviriy san'at atamalarini, tushunchalarni o'zlashtirish, amaliy ko'nikma va malakalarini rivojlantirish, samarali ish metodlarini shakllantirish) aniqlash.

2. O'quv materialining mazmunini belgilashda o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olib, dars materialining hajmi va murakkabligini belgilash. O'quv materialining mazmunini tevarak-atrof bilan bog'lash, o'tilgan materiallarni amaliy mashg'ulotlar bilan bog'lash; o'quvchilarni mustaqil ijodiy ishlarining tizimini aniqlash, darsning jihozi hamda asosiy adabiyotlar manbalarini belgilash.

3. Darsning didaktik va tarbiyaviy vazifalarini aniqlash. Amaliy ijodiy ishlarini kompozitsiya jihatdan murakkabligi o'quvchilarning yosh xususiyatlarini, fazilatlarini hisobga olgan holda mos bo'lishi kerak.

4. O'quv materialining mazmuni va didaktik maqsadlariga mos keladigan ta'lim metodi va usullarini tanlash.

5. Didaktik vazifalar darsning o'zida bajarilishi. O'quv materialining mazmunini rejalashtirish vaqtida dastur doirasidan chiqmaslik va h.k.

1.1. Ranglar. Ranglarning xususiyati

Dastlabki amaliy vazifa ranglarning uchta xususiyati bilan tanishtirishga bag'ishlanadi, ya'ni bir buyumning ikkinchisidan rang farqlanishi quyidagicha: rang tusi, och to'qligi va to'yinganligi. Narsalarning ranglarini faqatgina biror belgi orqali och to'qligi, rang tuslaridan yoki to'yinganligidan yoki bo'lmasa har ikkala va uchala xususiyatlari bilan ham ajratishlari mumkin.

«Rangtasvir – tasvirlanayotgan kartinadagi barcha bo'laklar orasidagi

munosabatlarni, ularning yorug`lik kuchini va har bir bo`laklarni o`zaro taqqoslash natijasida, bo`yoqlar va nozik farqlar kuchini uzoq vaqt kuzatish orqali borliqni to`laqonli ifodalash mumkin» – deb aytgan edi K.F. Yuon.

Rangni kuchi (to`yinganligi) farqlarini rang nafisligi yoki och-to`qligi bo`yicha aniqlashdan mushkulroqdir. Yosh rassomlar dastlab ranglarning to`yinganligi bo`yicha farqlarini tushunmaydilar (ranglar nafisligi va uning soya yorug`ligini yaxshi sezmaydilar). Shu sababli ular tasvirlash mobaynida, masalan, yashil rangdagi daraxtlar, o`t-o`lanlarni ifodalayotganda ayrim qiyinchiliklarga duch keladilar. Ular etyudlaridagi daraxtlarning yashil barglarini nihoyatda bo`rttirib yorqin tasvirleydilar. Ranglar to`yinganlik jihatdan munosabati aniq berilmagan, etyudlardagi yorug`lik muhit ta'siriga bo`ysunmaganligi yaqqol ko`rinadi va u haqqoniy rangtasvirga o`xshamaydi. Rang munosabatlarini to`g`ri aniqlash uchun ranglarni uchta belgisi bo`yicha buyumlarni bir-biri bilan bir vaqtda taqqoslash lozim. Bu bilan qo`yilmaning och-to`qligi va to`yinganlik farqlarini qayta qabul qilishda asosiy o`rin kolorit vazifalar yechimiga bog`liq. Manzara etyudlarida, masalan, osmon va suvni tasvirlashda, asosan, ranglarning och to`qligi va to`yinganligi orqali munosabatlarni ko`rsatishga erishiladi. Turli-tuman boshqa faoliyatlarda (portret, natyurmortda) tus va ranglar kuchining aniq munosabati haqqoniy tus munosabatlar qurilishini aniqlaydi.

Rangning asosiy xususiyatlarini amaliy jihatdan bilish uchun ularni turli buyumlarda sinab ko`rish kerak (turli to`yinganlikdagi mevalar, sabzavotlar, rangli drapirovkalar va h.k.).

Rangi, tusi va to`yinganligi jihatdan, turlicha bo`lgan buyumlarni puxta o`rganish va taqqoslashdan so`ng, talabalarga turli ranglar (qizil, ko`k, yashil va hokazo.) uchun to`yinganlik shkalasini alohida dog` yoki surtma sifatida (moybo`yoq palitrasida yoki qog`oz yuzasida) bajarishi lozim, ularning to`yinganligi eng yorqindan boshlab deyarli kulrang, neytral rang bilan asta sekin pasayib boradi.

To`yinganlik – bu kulrangdan ranglarning nozik farqlanish darajasi yoki uning sof spektr ranglariga yaqinlashuv darajasi.

Ranglarning turli kuchdagi nozik farqlarini amaliy tuzishda asosiy boʻyoqlarni neytral kulrang bilan qoʻshish natijasida hosil qilish mumkin. Kulrang boʻyogʻi qanchalik koʻp qoʻshilsa, masalan yashil boʻyoqqa u koʻproq neytral toʻyingansizroq boʻladi.

Keyingi mashqlarda turli masofadagi farqlanishni uchta rang xususiyatlari boʻyicha naturadagiga hos holda koʻrsatib, narsalar rangini naturaning oʻzidan koʻchirib olish lozim. Buning uchun stol ustiga (oq qogʻoz fonida) rang jihatdan och-toʻqligi va toʻyinganlik boʻyicha bir-biridan farq qiladigan 3-5 narsalarni bir qatorga tizib qoʻyish kerak. Bu narsalarni old tomondan yoritib (deraza tomondan), ularda imkoniyat qadar soya va yorugʻ gradatsiyasi boʻlmasdan yassi koʻrinishlari lozim. Narsalarning qalamtasviri faqatgina siluet tarzida belgilanadi va ularning shaklidagi nozik farqlariga eʼtibor bermasdan faqatgina rang farqlarini dogʻ koʻrinishida koʻrsatish bilan chegaralanish mumkin.

Bu mashqlardan tashqari, yana uncha murakkab boʻlmagan neytral och kulrang fonda qalamtasviri chizilgan natura qoʻyilmasini (3 ta narsadan tashkil topgan natyurmort) bajarish lozim. Yorugʻlikning old tomonidan deraza orqali berilishi oldingi holatda qoladi. Bu mashqning asosiy vazifasi shundan iboratki, deyarli bir xil dogʻ sifatida (narsalar silueti) narsalar orasidagi munosabatlarni uchta rang xususiyatlari orqali koʻrsatishdir.

1.2. Rangtasvirda rang va ularning ahamiyati

Rangtasvir – real borliqni, hayotni, voqea-hodisalarni boʻyoqlar vositasida mato, qogʻoz, taxta, kartonlarda tasvirlash demakdir (1.1.- *a, b* rasmlar).

Rangtasvir asarlari moyboʻyoq, akvarel, guash, tempera va pastelda ishlanadi.

Rangtasvir turiga moyboʻyoq va boshqa suvda eruvchi ranglar bilan materiallarga ishlangan manzara, turmush voqealari, jang manzaralari, tarixiy voqealar, jonsiz tabiat toʻplamlari (naturmort), odamlarning toʻla va yarim qomatlari, moyboʻyoq, akvarel, guash va boshqa boʻyoqlar bilan ishlangan devoriy rasmlar, shuningdek, kino-teatr dekoratsiyalari uchun ishlangan rasmlar kiradi.

Umuman bo‘yoq bilan ishlangan barcha turdagi rasmlar rangtasvir yoki nafis san’at asarlari turiga kiritiladi.

Rangtasvirda narsa va voqealar, real borliq, inson tafakkuri hamda biron-bir g‘oya bo‘yoqlar yordamida odamlarga ko‘rinadigan holatda ifoda etiladi (1.2.-rasm).

Rangtasvir asarda narsa va voqeaning barcha elementlari, ularning perspektivasi, o‘rni, rangi, materiali, turish holati, ichki mohiyatini bo‘yoqlar yordamida, **badiiy obraz va shakllarda** ifodalaydi. **Rangtasvir asarlarida kompozitsiya**, ya’ni asardagi narsalarning shakli, tuzilishi, ularning o‘zaro bog‘liqligi, o‘rni va turish holatiga ko‘ra aniq, to‘g‘ri ifodalanishi; **kolorit** – ranglarning uyg‘unligi; **ritm** – asarda kompozitsion elementlarning bejirim, tekis, dinamik holatda takrorlanishi; **rang kontrasti** – bir xil ranglarning o‘z atrofidagi ranglarga mos idrok qilinishi; **rang perspektivasi** kabi tasvirlash vositalari asosida yaratiladi.

Rangtasvir texnikasi deganda – san’at asarini yaratish uchun zarur vositalarni tayyorlash, undan foydalanish usullari tushuniladi. Ma’lumki, rangtasvir asarlarini yaratishda rassom turli bo‘yoqlardan foydalanadi.

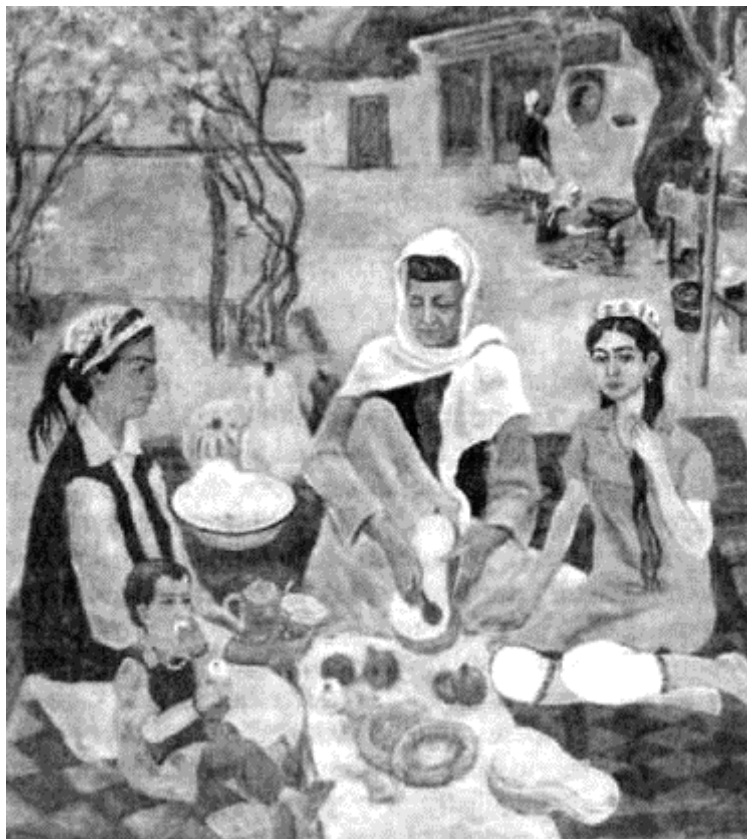
Rassomlik texnikasi uzoq tarixga ega bo‘lib, u rassomlarning ijodiy izlanishlari tufayli rivojlanib, takomillashib keldi. Ibtidoiy jamiyatning poleolit davridayoq qoyalarga ishlangan qizil, jigarrang, sariq va qora rangdagi rasmlar bizning davrimizgacha yetib kelgan. Antik va o‘rta asr davri rangtasviri tabiiy, mineral va organik bo‘yoqlarda yaratilgan san’at asarlarida yaqqol ko‘rinadi.

1.1.- *a* rasm. P.Benkov. «Dugonalar», 1940- y.

1.1.- *b* rasm. S.Rahmatov. «Sinov yillari», 1985-y.

1.2.- rasm. O.Qozoqov. «Oila».

Rangtasvir asarlari moybo‘yoq, akvarel, guash, tempera, pastel, rangli qalamda ishlanadi. XV-XVI asrlarda moybo‘yoq bilan rasm ishlash rivojlandi.

Rangtasvirning amaliy va me‘morlik, haykaltaroshlik san’ati bilan bog‘liq holda rivojlanishi antik davr san’atining asosiy belgisi bo‘ldi. O‘rta asrda esa Yevropa, Kavkaz, O‘rta Osiyo, Xitoy, Hindiston, Yaponiyada rangtasvirning qator tur va janrlari rivojlandi. Jahon rangtasvir san’atining uyg‘onish davri o‘zining ilg‘or an‘analari, fikr va g‘oyalari san’at asarlarida realistik uslubda o‘z ifodasini topishi bilan butun san’at tarixiga alohida muqaddima bo‘lib kirdi. Uyg‘onish davri tasviriy san’ati uyg‘onish davrining monumental tarixini yaratdi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Bu davrda ijod qilgan Mazachcho, Franchesko, Bottichelli, Leonardo da Vinchi, Mikelanjelo, Rafael, Titsion, Behzod kabi rassomlar va XVIII-XIX asrlarda ijod qilgan Rubens, Loren, Velaskes, Rembrandt, Karavadjo, Sharden, Lui David, Delokuri, Konstabel, Kurbe, Mane kabi rassomlar ijodida rangtasvir san’ati muhim o‘rin tutadi.

O‘zbekiston hududidan (Teshiktosh g‘ori, Zaravutsoy Chust, Sopollitepa, Qizilqir, Varaxsha kabi) topilgan buyumlar, sopol idishlar va devoriy rasmlarning

bo'yoqlar bilan ishlanganligini ko'rish mumkin. Xalchayonda qazib topilgan saroy devorlaridagi, Zaravutsoy qoyalaridagi rangtasvirlar orqali miloddan avvalgi va milodning boshlarida shakllangan rangshunoslikka oid ma'lumotlarga ega bo'lish mumkin.

Eramizning boshlarida va Arab iste'losigacha o'zbek rangtasvir san'ati ancha shakllangan bo'lib, unda hayvonlar, odamlar va tabiat tasviri o'z ifodasini topgan. Bu Gavv qal'asi, Afrosiyob, Varaxsha devorlariga ishlangan rangtasvir san'ati namunalari ham mohirona aks ettirilgan.

Islom dinining o'rta Osiyoga kirib kelishi bilan o'zbek tasviriy san'atida jonli zotlarni tasvirlash qat'iyon man etiladi. Shu boisdan VII asrdan boshlab, o'zbek rangtasvir san'atida portret va anamalistik janrlar rivojlanmay qoldi. Rangtasvir amaliy va me'morlik san'ati asosida rivojlandi. Ma'lumki, VII-X asrlarda Samarqand va Buxoro qog'ozi shuhrat qozondi. Bu rangtasvirning rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etdi. Ammo mo'g'ul istilosi (XIII asr), eng avvalo, O'rta Osiyo san'ati, madaniyati va fanining rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. O'sha davrning eng go'zal, jahonga mashhur Samarqand, Buxoro, Urganch, Xiva, O'tror kabi shaharlarining kulini ko'kka sovurdi.

XIV-XVII asrlarda, ya'ni Temuriylar davrida o'zbek tasviriy san'ati qayta shakllanib, unda rangtasvir san'ati alohida e'tiborga ega bo'ldi. Rangtasvir amaliy va me'morlik san'ati hamda kitob grafikasi bilan birgalikda taraqqiy topdi. K.Behzod, M.Muzahhib, A.Buxoriy, M.Samarqandiy kabi taniqli musavvirlar o'zbek rangtasvir san'atining rivojlanishiga katta hissa qo'shdilar. O'zbek rangtasvir san'ati tarixiga nazar tashlar ekanmiz, undagi portret hamda anamalistik janrning man etilishiga qaramay, o'ziga xos yo'nalishda rivojlanganligi kitob grafikasida va devoriy rangtasvir asarlarida yaqqol ko'rinadi.

Sho'rolar davrida o'zbek rangtasvir san'ati yangi yo'nalishga kirdi va u o'ziga xos tarzda rivojlandi. Uning barcha janrlari: portret, manzara, naturmort, maishiy, tarixiy janrlar, jumladan, amaliy san'at ham yangi mazmun, mohiyat va xarakterda taraqqiy etdi. O'zbek rangtasvir san'atining shakllanishi va rivojlanishida L.Bure, A.Nikolayev, P.Benkov, U.Tansiqboyev, S.Abdullayev,

A.Abdullayev, N.Karaxan, Ch.Axmarov, M.Nabiyev, R.Choriyev, R.Ahmedov, B.Jalolov, J. Umarbekov, M.Saidov, Z.Inog‘omov kabi rassomlarning xizmatlarini alohida ta’kidlash joiz.

Mustaqillik yillarida o‘zbek rangtasvir san’atining keksa ijodkorlari R.Choriyev, R.Ahmedov, M.Nabiyev, N.Qo‘ziboyev, B.Boboyev kabilar bilan bir qatorda B.Jalolov, J.Umarbekov, I.Turg‘unnazarov, Y.Taldikin, V.Burmakin, S.Alibekov, Akmal Nur, L.Ibrohimov, T.Quryozov, A.Ikromjonov, V.Oxunov, O.Qozoqov kabi yuzlab yosh rassomlar ham ijod qilmoqdalar.

Rangtasvir asarlari o‘zining yaratilish uslubi, maqsadi va vazifasiga ko‘ra bir necha turlarga bo‘linadi.

1. Monumental rangtasvir – arxitektura, me’morchilik bilan bog‘langan holda, jamiyat hayotidan olingan voqealarni ifodalab, umumtarbiyaviy vazifani bajaradi. Bunday asarlar asosan umumiy xarakterda bo‘lib, uzoqdan ko‘rinishga moslashtirib ishlanadi. Shu boisdan ular bino devorlariga yoki biron sathga devoriy rasmlar bo‘yoqlar bilan rangli toshlar, sopol, shisha, oyna kabi materiallar vositasida ishlanadi. Shuningdek, monumental rangtasvir ishalari haykaltaroshlik kompozitsiyalari bilan ham yaratiladi. Bu esa ishlanadigan haykalning ulug‘vorligini, go‘zalligini oshiradi. Monumental rangtasvir hozirgi kunda san’at saroylari, vokzallar va metro bekatlarini bezatishda qo‘llanilmoqda.

2. Dastgohli rangtasvir – maxsus tayyorlangan ramkaga tortilgan mato (xolost) yuzasiga bo‘yoqlar yordamida ifoda etilgan san’at asaridir. Bu asarlar maxsus dastgoh yoki **molbert** deb atalgan qurilmada ishlanadi, shu boisdan bunday asarlarni **dastgohli asarlar**, ya’ni **dastgohli rangtasvir** deyiladi.

3. Dekorativ rangtasvir – asosan bezatish vositasi sifatida me’morlik va amaliy san’at bilan bog‘liq holda ishlanadi. Bu san’at asosan bezak san’ati bo‘lib, undagi tasvirlar ham ko‘proq dekorativlashtirilgan holatda ifodalanadi. Bu san’at naqqoshlik, sahnalarni bezatish, kino san’ati va teleko‘rsatuvlarni bezatishda keng qo‘llaniladi. Ranglarning tabiatda qanday hosil bo‘lishi va tarqalishi muammosi qadimdan olim va rassomlarning diqqatini tortgan.

Mashhur olimlar Nyuton, Lomonosov, Gelmgolslar ranglarning mohiyatini

ilmiy asosda tekshirganlar. M.V. Lomonosov fanda birinchi bo`lib asosiy ranglarni kashf etgan. Isaak Nyuton qator tajribalar o`tkazib, oq yorug`likni ko`p rangli ekanligini isbotlagan. Ektranda spektr ranglarini hosil qilgan. Buning uchun Nyuton Quyosh nurini qora pardaning kichik tirqishidan o`tkazib uning yo`liga uch qirrali prizma qo`ygan, natijada ektranda har xil ranglardan iborat keng yorug`lik yig`indisi hosil bo`lgan. Ektranda spektr ranglari paydo bo`lib, ular quyidagicha joylashgan: qizil, sariq, zarg`aldoq, yashil, zangori, havo rang va binafsha ranglar.

Nyuton ranglarni fizika fani nuqtai nazaridan o`rgangan bo`lsa, nemis shoiri va san`atshunosi I.V. Gyoteni ranglarning kishi organizmiga ko`rsatadigan ta`siri ko`proq qiziqtirgan. U «Ranglar haqidagi ta`limot» nomli asarida ranglarni iliq va sovuq tuslarga ajratgan. Iliq (sarg`ish, qizil) ranglar kishida kayfichog`lik tuyg`usini, sovuq (havorang, yashil) ranglar esa ma'yuslik tuyg`usini uyg`otishi haqida yozgan.

XIX asrda nemis tabiatshunos olimi G.L. Gelmgols rangshunoslik nazariyasida muhim yangilik yaratdi. Ko`p yillik tajribalar asosida xromatik ranglarning uchta asosiy alomati – rang tusi, rangning och-to`qligi va to`yinganligi asosida turkumlash zarurligini ko`rsatdi.

Ilmiy izlanishlar va amaliyot jarayonida qator qonun-qoida ishlab chiqilgan bo`lib, talaba o`zining o`quv jarayonida va ijodiy ishida ularga amal qilishi shart.

Tabiatdagi ranglar o`z xususiyatiga ko`ra ikki turga: **axromatik** (rangsiz) va **xromatik** (rangli) xillarga bo`linadi.

Axromatik ranglarga oq, kulrang va qora ranglar kiradi. Boshqa ranglar esa xromatik ranglarni tashkil qiladi. Ular o`zaro aralashtirilganda esa yana bir qancha tUSDagi ranglarni hosil qiladi. Biror xromatik rangga ochroq kulrang qo`shsak uning jozibaliligi pasayib, nursizlanadi. Bu hol rangning kam to`yinganligidan, ya'ni uning tarkibida bo`yoqning kamayganligidan darak beradi. Demak, rangning to`yinganligi yoki to`yinmaganligi deganda kul rangga nisbatan rangdorlik darajasi, tozaligini tushunish kerak.

Rang doirasi ikki teng bo`lakka bo`linsa, birinchi yarmida qizil, zarg`aldoq, sarg`ish, sariq ranglar, ikkinchi yarmida esa havo rang, zangori, ko`k, binafsha

ranglar joylashadi. Doiraning birinchi yarmidagilar **iliq ranglar**, ikkinchi yarmidagisi esa **sovuq ranglardir**. Bunday nomlanishga sabab qizil, sariq, zarg'aldoq ranglar olovni, qizigan temirni, cho'g'ni eslatga, havorang, zangori, yashillar esa muzni, suvning rangini eslatadi.

Ikkita spektr rangi ustma-ust tushirilsa, ranglar bir-biriga qo'shilib murakkab rang hosil bo'ladi. Qizil rang, havorang va binafsha ranglar bilan qo'shilganda chiroyli tushdagi pushti, to'q-qizil, sapsar ranglarni hosil qiladi. Qo'shilganda oq rang beradigan spektrli ranglar qo'shimcha yoki to'ldiruvchi ranglar deyiladi. Chunki, ular oq rang hosil bo'lgunga qadar bir-birini to'ldiradi. Bunday ranglarga sariq, havorang, qizil, zangori, yashil va binafsha ranglar kiradi.

Bo'yoqlarning qo'shilishi bilan spektraviy ranglarning qo'shilishi orasida farq bor. Uchta asosiy spektraviy rang: qizil, yashil va havorang qo'shilganda oq rang hosil bo'ladi.

Asosiy qizil, sariq va havorang bo'yoqlari qo'shilishidan esa qora rang hosil bo'ladi. Spektrning sariq va havo ranglari qo'shilishi natijasida oq rang hosil bo'ladi. Biroq sariq va havorang bo'yoqlarni aralashtirsak yashil rang hosil bo'ladi.

Demak, ikkita rangni optik aralashtirish natijasida oq yoki unga yaqin nim kulrang hosil qiladigan ranglar o'zaro to'ldiruvchi (qo'shimcha) hisoblanadi. Masalan, to'q-qizil va yashil, zangori va zarg'aldoq, qizil, sariq, havorang, sarg'ish yashil va binafsha ranglar o'zaro to'ldiruvchidir.

Kundalik turmushimizda, hayotiy tajriba asosida ma'lum buyum va narsalarning o'ziga xos ranglari ongimizga singib boradi (paxta – oq, o'tlar – yashil, osmon – havorang, dengiz – ko'k va boshqalar). Bu ranglar buyum va narsalarning shaxsiy rangi hisoblanadi. Ammo, buyum va narsalardagi shaxsiy rang turli yorug'lik ta'sirida o'zaro o'zgaruvchan bo'ladi. Qarama-qarshi ranglarning ta'sirida buyumning rangi turlicha ko'rinadi. Qizil muhitdagi kulrang buyum ko'kimtir-yashil tusga kiradi, yashil muhitda – pushtisimon, sariqda esa – ko'kimtir bo'ladi.

Qizil qog'ozdan doira shaklini qirqib olib, kulrang qog'oz ustiga qo'yilsa kulrang qog'oz yengil yashilsimon rangda bo'lib ko'rinadi. Agar qizil doiraning

o`rniga yashilni qo`ysa, kulrang qog`ozda qizg`ish tus hosil bo`ladi. Har bir holatda ham qarama-qarshi ranglarning tulari (qo`shimcha) hosil bo`ladi. Shu sababli ham tabiatda «xira» neytral ranglar mavjud emas. Hatto, buyumdagi soyalar ham nozik yengil ranglar bilan to`yingan. Yonma-yon bo`lgan qo`shimcha ranglar o`zining yorqinligini kuchaytiradi (qo`shimcha va qarama-qarshi ranglar – bu qizil va yashilsimon – havorang, zarg`aldoq va havo rang, sariq va ko`k, sarg`ish-yashil va binafsha rang, yashil va qirmizi). Buyumlar rangi kuzatuvchidan uzoqlashgan sari ham o`zgaradi (havo perspektivasi).

Yuqorida sanab o`tilgan ta`sirlar natijasida buyumning rangi, rangning tusi bo`yicha ham, yorug`lik bo`yicha ham, to`yinganligi bo`yicha, yoki uchala xususiyatlar bo`yicha bir vaqtda o`zgarishi mumkin. Bunday o`zgargan rang endi buyumning shaxsiy rangi emas, balki shartlidir.

Havaskor rassomlar odatda yuqorida ko`rsatilgan shartli o`zgarishlarni sezishmaydi.

Ular turfi holatlarda ham buyum o`zining rangini ko`rishadi. Sun`iy elektr yorug`ligi tushayotgan oq qog`ozni ular xuddi tabiiy holatdagidek oq deb atashadi, aslida esa sun`iy yorug`likda u sariq yoki olovrang tusda ko`rinadi. Istirohat bog`lardagi old va orqa ko`rinishdagi turli daraxtlar ularga bir-xil yashildek tuyuladi, ammo, orqa ko`rinishdagi daraxtlar rangi tus bo`yicha ham, yorug`lik bo`yicha ham, to`yinganligi bo`yicha ham o`zgaradi. Yana bir misol. Tajribasiz rassom sariq olmaga qarasa, uning to`qroq joyini ham xuddi yorug` joyi kabi sariq rangda ko`radi, biroq, yorug`ligi va tusi bo`yicha soya joyda olmaning rangi o`zgaradi. Yana shuni ta`kidlab o`tish joizki, havaskor rassom nafaqat ranglarni, balki buyum shaklining perspektiv o`zgarishlarini ham sezmaydi. Yosh bolalar chizgan rasmlarga razm solsak, ular perspektiv o`zgarishlarni sezmay uylarni to`g`ri burchakli qilib, uzoq masofadagi buyumlarni esa kichraytirishni bilmay tasvirlaydilar.

Buyumlarning shakl va ranglarini haqiqiy va tabiiy holatda ko`rish va qabul qilish odatini ruxshunoslar odatiy ko`rish deb atashgan. Insonlar buyumlarni ko`rishda va qabul qilishda nafaqat turli kattalik va rang dog`larini ko`rishadi,

balki narsalarni haqiqiy konstruktiv tuzilishi va rangini ham shu qatorda qabul qilishadi. Odatiy ko`rish natijasida havaskor rassomlar qator «kolorit» xarakteridagi xatolarga yo`l qo`yishadi. Ular havo bulut kunlari yerdagi qorni tasvirlashda oq rangdan boshqa rangni ko`rmaydilar. Yashil barglar yoki o`t-o`lanlar kunning va ob-havoning turli vaqtida ularning ranglavhalarida bir-xil yashildir, xuddi ularda samoning havo rang tusi va tabiiy yorug`likning o`zgargan kuchi o`z ta'sirini o`tkazmayotgandek.

Malakali rangtasvirchi har qanday buyum va narsaning shartli rangini ko`ra bilishi va mohirona tasvirlay olishi zarur. Shundagina tomoshabin asarning haqiqiy borliqdagi ko`rinishini tomosha qilishga muyassar bo`ladi. Aynan shartli rang haqqoniy rangtasvirning asosiy tasvir usuli bo`lib hisoblanadi.

Tajribali rassomlar yorug`lik ranglari ta'siridagi tabiatda sodir bo`layotgan nozik o`zgarishlarni ham bo`yoqlar vositasida mohirona tasvirlaydilar.

Agar biz tungi oy nurida tasvirlangan bir qator asarlarni ko`zdan kechirsak, hammasida ko`kimtir-yashil tuslar yig`indisini ko`ramiz; quyosh botishi yoki oqshom vaqtida, sun'iy elektrda yoritilgan asarlarda sarg`ish-olovrang yoki qizg`ish koloritni ko`rish mumkin.

V. Serov, I. Repin, M. Nabiyeu, O`. Tansiqboyev, R. Axmedov, A. Mo`minov, I. Xaydarov, P. Benkovlarning ko`plab asarlarida sun'iy elektr yorug`ligi, quyosh botishi, oydin kecha yoki bulutli havoda buyum va narsalardagi shartli ranglarni yuqori malakada tasvirlanganligini guvohi bo`lamiz.

Naturadan tasvirlanayotgan ranglavxa koloriti kunning qaysi vaqtida, qanday yorug`lik manbai bilan yoritilganligiga bog`liq.

Ajoyib rus rassom-pedagogi P.P. Chistyakov bu borada: «Ranglarni aniq ko`rish uchun, tabiat qonuniyatlarini bilish kerak. Bu bilim esa ko`rishga yordam beradi» deya qat'iy maslahat bergan.

II-BOB. RANGTASVIR NAZARIYASI

Tabiat, jamiyat, insoniyat turmush tarzini, xarakterini bilishda bo`yoqlar benihoyat katta rol o`ynaydi. Ranglar hayotdagi har bir holatni ko`rish xarakterini ochib beribgina qolmay, uning sir-u asrorlarini ifodalab beruvchi ishonchli vositadir. Ana shuning uchun ham rangtasvir tasviriyl san`atning o`ziga xos alohida bir turi hisoblanadi. Tabiat va hayotdagi nafislik, go`zallik sirlarini rangtasvir san`ati darajasida boshqa biror-bir soha ochib bera olish imkoniyatiga ega emas. Bu borada o`quvchi – yoshlarga ana shu san`at sirlarini ulashish vazifasi tabiiyki, tasviriyl san`at o`qituvchilari zimmasiga yuklanadi. Shu boisdan, o`quvchi-yoshlardan quyidagilarni bilish talab qilinadi:

- rangtasvir san`ati haqida nazariyl bilimlarga ega bo`lish;
- rangshunoslik va rangtasvir texnologiyasi hamda uning asoslari xususida tushuncha va bilimlari;
- rangtasvirda ishlatiladigan materiallar va asbob-uskunalar, qurollarni tayyorlash yo`l-yo`riqlari;
- suvbo`yoqda rasm ishlash qoidalari va bosqichlari, shakl berish, xarakterni topish yo`llari;
- rangtasvirda tasvirni – chiziqli va havoyi perspektivasi;
- guash, moybo`yoq, suvbo`yoqlarda rasm ishlash qoidalari, bosqichlari, shakl berish va xarakterini topish usullari;
- xomaki rasmlar ishlash, eskizlar asosida kompozitsiyalar tuzish kabilar.

Rassom-pedagog tasvir san`ati borasida ham har jihatdan savodxon bo`lishlari bilan birga bu soha sirlarini qiziqarli, sodda mazmunli qilib, o`quvchi yoshlarga o`rgata olish qobiliyatlariga ega bo`lishi kerak.

Rangtasvirning nazariyasini muntazam o`rganib borish, tasviriyl san`at ta`limini muvaffaqiyatli o`zlashtirishning asosiy shartlaridandir. Rangtasvir qonun-qoidalarini puxta egallagan o`quvchi amaliyl ijodda samarali shug`ullanishi mumkin. “Kimda-kim ilmni amaliyotsiz tasavvur etsa, u bamisoli, suzishga eshkaksiz chiqayotgan qayiq haydovchisidir va u hech qachon qayerga ketayotgan-

ligiga to'la ishonch hosil qila olmaydi deya ta'kidlagan Leonardo da Vinchi. Ayniqsa rangtasvir sohasida amaliyot hamisha kuchli nazariyot bilan bog'liq holda amalga oshirilishi zarur va bularsiz hech narsaga erishib bo'lmaydi"¹.

Rus rassomi va pedagogi D.N. Kardovskiy aytib o'tganidek: "San'atni o'rganayotganlar tasvirlashni yo'llari va usullari, ya'ni narsalarni shakli, nisbatlari, rangi, yorug'ligi, xususiyati va harakat qonuniyatlariga bo'ysunishga majburdirlar"².

Tasviriy san'atning tarixi, rangtasvirni amaliy o'rganishda juda katta metodik tajribaga ega. Metodikaga oid adabiyotlarda juda qimmatli materiallar to'plangan bo'lib, ularda ko'plab texnik va texnologik maslahatlar yoritilgan. Rangtasvir nazariyasiga kelsak, bu masalada tarixiy merosning ahamiyati unchalik sezilmaydi. Yevropa singari Rus Badiiy akademiyasida ham rangtasvirni amaliy tarzda o'qitish juda kuchli bo'lgan, biroq tasvirlashning nazariy asoslari ishlanmasiga yetarli e'tibor berilmagan.

Keyingi vaqtda tasvirlashni nazariy o'qitish masalasiga katta e'tibor qaratilmoqda. Bir qancha metodik qo'llanmalar nashr etilgan. Ularda kasb mahorati, yorug'-soya, ranglar majmuasi, havo perspektivasi qonuniyatlari nazariyasi mukammal ochib berilgan. Biroq, bu qo'llanmalar ham tasviriy faoliyatni bekam-u ko'st yoritib bera oladi, deb bo'lmaydi. Gap shundaki, talaba narsa va narsalarni o'ziga xos ranglarini va ularni yorug'lik ta'sirida o'zgarishlarini ko'rib tushunsa ham rangtasvirchi rassom bo'la olmaydi, chunki rangtasvirni umumiy qonuniyatlari (ranglar nisbati, issiq va sovuq ranglar, kolorit ranglar uyg'unligi) mavjud. Bir qancha rassomlarni tarbiyalagan, ajoyib pedagog-rassom D.N. Kardovskiy aytganki: "Naturada ham, ishni boshqarishda ham asosiy e'tibor shunga qaratilishi kerakki, butun darsni o'tish jarayonida ranglar nisbatini hisobga olish zarur... Doimo rang munosabatlari bilan ishlash va fikrlashga o'rganish kerak".

¹ Мастера искусства об искусстве. Т.1. М., 1936, с. 124.

² Д.Н. Кардовский об искусстве. Иоспоминания, статьи, письма. М., с. 128.

Ta'lim olish jarayonida o'quvchi-talabalar, avvalo, rangtasvirning asosiy qonunlari – rang va tus munosabatlari va ularni aniqlash usullarini egallashlari lozim. Chunki aynan shular rangtasvirning nazariy kursi tarkibiga kiradi.

Bundan tashqari rangtasvirni o'qitishning nazariy kursiga shunday savollar ham kiritilishi lozim, ular rangtasvirda qalam-tasvirning asosiy o'rni, havo perspektivasi, qog'oz yuzasida hajmli narsalarni fazoviy joylashuvi, tasvirlash qoidalari, soya-yorug'lik qonuni, qo'yilmani metodik ketma-ketlikda tasvirlay bilish, ishni rang va tus jihatdan yaxlit holatga keltirish va boshqalardir.

2.1. Natyurmort

Naturadan realistik tasvirlash atrofimizdagi voqea-hodisalar yoki narsalarning shakl va bo'yoqlarini haqqoniy tasvirlash malakasini o'z ichiga oladi. Naturani haqqoniy tasvirlash – bu narsalarni konstruktiv va perspektiva qonunlari asosida qurish, ularning fazoviy joylashuvi, materialligi, hajm va nisbatlarni ifodalash, qalamtasvir yoki etyudni yaxlit bir butunlikka keltirish, tasvirlanayotgan obyektlar va narsalarni xarakterli xususiyatlari va nafis go'zalligini aniqlashdir.

N. Ten. Natyurmort.

Realistik tasvirlash savodini dastlabki ta'lim bosqichlarida o'quv

natyurmortlarini bajarish orqali o'zlashtirish mumkin. Darhaqiqat, savodli tasvirlash asoslarini o'rganishda natyurmort qimmatli tasviriyy obyekt bo'lib hisoblanadi. Masalan, N.Tenning «Natyurmort» asari misol bo'la oladi. Natyurmortni rangtasvirning kamerli musiqasi deb atashadi. Unda mahoratli bo'yoq surtmasi, kolorit monandligi va shakl plastikasini kuzatish mumkin. Ular orqali rangtasvirning asosiy qonuniyatlarini tez va qulay o'zlashtirish mumkin. Ya'ni, perspektiv va konstruktiv qurilish, shaklning soya-yorug'ligi va rangda tasvirlanishi, tasvirlanayotgan narsalarning fazoviy uzoqlashishdagi holati va materialligi, tus va rang munosabatlari, manzara va interer, inson boshi va qomatini tasvirlashdagi birlik va uyg'unlik hisoblanadi. Badiiy Akademiyaning raisi T. Qo'ziyev, o'quv jarayonida natyurmortni muhim ekanligini ta'kidlab: «Natyurmort, – shunday zaminki, unda badiiy maktab mustahkam joylashgan bo'lishi kerak», – deydi.

Natyurmortni xona ichida, ochiq havoda, soyada va quyoshda, tabiiy va sun'iy yorug'likda tasvirlash lozim. Bu esa o'z navbatida o'quv va ijodiy vazifalarni samarali amalga oshirishga puxta zamin yaratadi.

Natyurmortni amaliy tasvirlashning dastlabki bosqichida biroz soddaroq so'ngra esa narsa va buyumlarning bir guruhini tasvirlash kerak. Narsalarning bir guruh yig'ilganini tasvirlash uchun natyurmort kompozitsiyasini to'g'ri tashkil etish muhimdir. U ikki jihat asosida tuziladi: natura qo'yilmasini tashkiliy qismi (narsalarni tanlay bilish va ularni kompozitsion chiroyli joylashtirish) naturaga nisbatan ko'rish nuqtasini aniqlash va qog'oz yuzasida qo'yilmani tasvirlash.

2.2. Natyurmort qo'yilmasi

O'quv natyurmort qo'yilmasini tuzishda quyidagi qonun-qoidalariga rioya qilish kerak. Har bir o'quv natyurmortning mazmuni rangtasvir dasturida ko'rsatilganidek aniq maqsad va vazifaga ega bo'lishi kerak. Talabalar natura qo'yilmasini tasvirlash jarayonida aynan qanday nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarni o'zlashtirishlarini tasavvur eta olishimiz kerak. O'quv vazifalardan tashqari, natyurmort estetik talablarga ham javob berishi kerak: buyum va narsalar aynan mavzuga oid bo'lishi, mazmun jihatdan ma'noli va ta'sirchan bo'lishi va

ma'lum g'oyani ilgari surishi kerak.

O'quv natyurmorti ijodiy natyurmortdan vazifasi bilan farqianadi: o'quv vazifa muvaffaqiyatli yechim topishi uchun narsalar saralanadi, guruhlashtiriladi va shunday yoritiladiki, qo'yilma natijali yakunlanadi. O'quv natyurmortida biroz bo'lsada shartli olinishiga imkon yaratiladi.

Natyurmort kompozitsiyasi ustida odatda narsalardan natura qo'yilmasini tuzmasdan ilgari fikrlar yurgiziladi. O'quv yoki ijodiy vazifalar asosida rassom ongida bo'lajak natura qo'yilmasining xomaki obrazi haqida tasavvur hosil bo'ladi. Masalan, N. Mashkov, «Nonlar» natyurmortini tasvirlash uchun novvoyga non mahsulotlarini tayyorlab berishga buyurtma bergan.

Natyurmortni tuzish mobaynida shakli mayda naqshlar bilan bezatilgan, konstruksiyasi murakkab narsalardan yiroqda bo'lgan ma'qul. Murakkab buyumlarga burmali gazlamani kiritish mumkin. Natyurmort qo'yilmasi haddan tashqari murakkab shaklli va rang jihatdan rangbarang bo'lishi qo'yilmadagi rang munosabatlar mohiyatini tushunishga qiyinchilik tug'diradi.

Natyurmort qo'yilmasini ufq chizig'iga nisbatan pastda joylashgani ma'qul, chunki buyum va narsalarning ostki qismi (ularning asosi) stol ustida aniq ko'rinib turishi kerak. Agar narsalarning asosi bir chiziq bo'yicha qo'yilsa, stol yuzining gorizontal tekisligi ko'rinmay qoladi, bu esa natyurmortni fazoviy yechimiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Natyurmort kompozitsiyasini tuzish.

Natyurmort tuzish vaqtida narsalarni balandligi, ularning surat tekisligida joylashuvi, rang bilan shaklini ham hisobga olish kerak. Narsalar guruhi bir tomonga yig`ilib qolishi noto`g`ri. Yirik buyumlar qisman bo`lsada boshqa buyum bilan biroz to`silgan bo`lishi mumkin. Qo`yilmadagi narsalar shunday joylashishi kerakki, ularni bir qarashda har birini yaqqol ko`rish mumkin bo`lsin.

Natura qo`yilmasidagi narsalarning ranglari ma`lum darajada bir-biriga yaqin va monand bo`lishi kerak.

O`quv qo`yilmalardagi fon (zamin) muhim ahamiyatga ega. U turli rang va och to`qligi bo`yicha, barobar kontrast kuchi bilan narsalarni idrok etishga sezilarli ta`sir ko`rsatadi. Narsalarning yarim-soya va soyali tomonlari och fonda sezilarli ko`rinib turadi. Qoramtir fonda narsalar o`zining yorug`lik sifatlarini ko`proq namoyish etadi. Fonning tusi och va to`q narsalar orasida o`rtacha bo`lishi, rang jihatdan silliq va ko`zga yaqqol ko`rinmasligi naturaning muvaffaqiyatli tasvirlanishiga yordam beradi. Masalan, to`q-qizil narsalarda fon neytral qizil tanlanadi, agarda narsalar to`yingan och yashil bo`lsa, fon kam to`yingan to`q yashil bo`lgani ma`qul. Iloji boricha, natyurmortning foni bilan tagligi (stolning gorizontal tekisligi) tabiiy bo`lishi kerak. Xonaning devori, interer kengligi, yog`och uyning tashqi devorlari yoki uzoqdagi manzara kengligi ham fon o`rnida qo`llanilishi mumkin. Nima bo`lganda ham u natura qo`yilmasida hayotiy haqiqatni aks ettira olishi kerak.

O`quv natyurmortining kompozitsiyasi turlicha yechimga egadir. Biroq badiiy pedagogika va realistik san`at tabiat bilan bayon etilgan asosiy talablar

o'zgarmay qolmoqda: aniqlik, badiiy ifodalilik, o'quv metodik vazifalarning mavjudligi.

Ijodiy natyurmort tuzish uchun hayotiy voqealarga tayanish kerak. Bunday holda chiroyli va qiziqarli kompozitsiya tuzishda narsalar guruhini kundalik turmushda qollaniladigan narsa va buyumlardan olish maqsadga muvofiq. Rangtasvirning asosiy vazifasi shundan iboratki, buyum va narsalarning hajmliligi, materiallik va rangdorlik sifatlarini natura qo'yilmasidek aniq tasvirlash hamda qo'yilmani yaxlit tusda yakunlash maqsadga muvofiqdir.

2.3. Natyurmort kompozitsiyasi

Rangtasvir mukammal qalamtasvirga asoslanadi. Shuning uchun rangtasvir jarayoniga o'tishdan oldin natyurmortning qalamtasvir kompozitsiyasini surat tekisligida tasvirlash xususiyatlariga qisqacha to'xtalib o'tamiz. Tasvirlovchi narsalar to'plamiga (natyurmort) ma'lum bir ko'rish nuqtasidan qaraydi va u ko'z qarashiga qat'iy ravishda kuzatish perspektivasi qonuniyatining o'zaro bog'liqligi bilan namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, naturadagi narsalar o'zaro yoritilganligi va bir-biriga bog'langan bo'lib, ular oralig'ida reflekslar, yarim soyalar, soyalar va yorug'liklar taqsimoti ma'lum bir tartibda bo'ladi. Mabodo ko'rish nuqtasi o'zgartirilsa naturaning o'zaro joylashuvi va yoritilganligi yangi ko'rinishda namoyon bo'ladi. Ko'rish nuqtasi yorug'likka qarama-qarshi bo'lganda tasvirni siluet tarzida ko'rish mumkin. Natyurmortni tasvirlash jarayonida to'plamdagi barcha narsalar, ularning o'zaro joylashuvi, soya-yorug' va tus munosabatlarini obrazli ko'rinishiga bo'ysundiriladi va idrok qilinadi. Natyurmort kompozitsiyasini shunday tuzish kerakki, uni qaysi nuqtadan kuzatganda ham u yaxlit bir butun ko'rinishiga erishmoq zarur. Bu ishning muvaffaqiyatli chiqishi rassomning shaxsiy badiiy didi va tajribasiga bog'liqdir. Naturaga nisbatan qiziqarli ko'rish nuqtasini tanlab olgach, qog'oz varog'i yoki mato qanday o'lchamda bo'lishligini aniqlash zarur. Qog'oz varog'ida ifodalanadigan natyurmort qo'yilmasini naturadan to'g'ri aniqlab tasvirlay olish kerak.

Tajribasiz rassomlarning mato yoki qog'oz varog'i tekisligida

tasvirlashlaridagi asosiy kamchilik shundan iboratki, ularda plastikali tasvirlash, izlanish jarayoni mukammal emas. Shuning uchun tasvirlash mobaynida aniq metodik ketma-ketlikka qat'iy rioya qilish samarali natija garovidir.

Natyurmort kompozitsiyasini qurilishida dastlab qog'oz yuzasida tasvirlanayotgan narsalarni puxta joylashuvi, qog'oz o'lchamiga nisbatan tasvirning katta-kichikligini aniqlashdan iborat. Har bir natura qo'yilmasi muayyan o'lchamdagi qog'ozni talab qiladi.

Tasvirlanayotgan narsalar ma'lum o'lcham tekisligida «tiqilinch» yoxud juda ham kichik joylashib qolmasligi zarur. Haddan tashqari kichik joylashgan tasvirlar qog'oz tekisligida aniq ko'rinmaydi.

Tasvirda asosiy e'tiborni o'ziga jalb etuvchi buyum – kompozitsiya markazini, qolganlari esa unga tobe bo'lib xizmat qiladi.

Tasvirda tomoshabinning nazari ana shu markazga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. O'lchamni aniqlab olgach, asosiy ishni boshlashdan oldin kichik o'lchamdagi qog'oz bo'lagida bo'lajak natura qo'yilmasini xomaki variantlari tayyorlanadi, shundan so'ng, asosiy ishga o'tish maqsadga muvofiqdir.

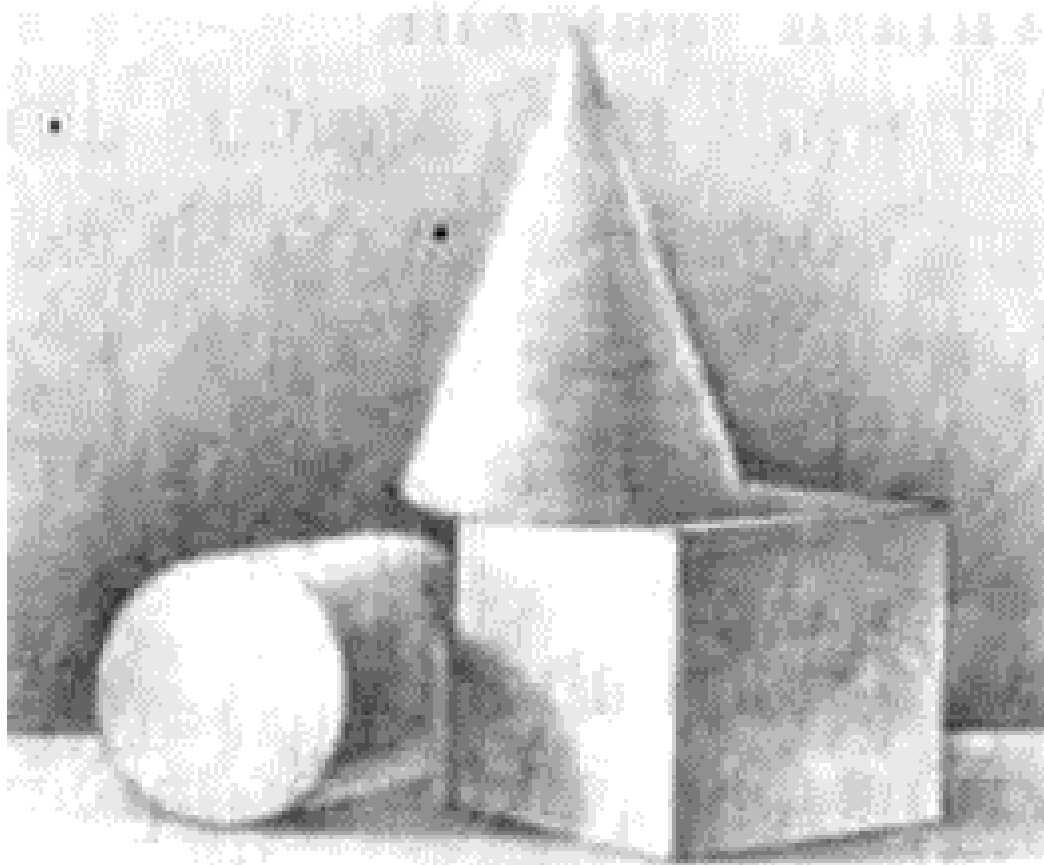
Dastlab oddiy natura qo'yilmalaridan (gipsli geometrik shakllardan), keyin esa geometrik shakllarga yaqin bo'lgan maishiy buyumlardan tuzilgan natyurmortlarni ishlash, so'ngra, turli rangdagi, materiallikdagi buyumlardan tuzilgan qo'yilmalarni (plener sharoitida va intererda joylashtirilgan natyurmortlar) tasvirlash mumkin.

Natyurmort qo'yilmasini tasvirlashda ishni alohida-alohida buyumlardan boshlab so'ngra boshqalariga o'tish aslo mumkin emas. Narsalar guruhini qog'ozga to'g'ri joylashtirishda nisbat, oraliq masofalar, fazoviy joylashuvda xatolikka yo'l qo'ymaslik muhimdir. Buning uchun narsalar to'plamini yengil chiziqlar bilan belgilab chiqish zarur. Tasvirlashda narsa va buyumlarning perspektiv qisqarishlarini puxta bajarish o'ta muhim.

Rangtasvir uchun dastlabki qalamtasvir ishlarini bajarayotganda yosh rassomlar narsa va buyumlarning tekislikdagi fazoviy joylashuvi, nisbatlari, hajmini, buyumlarning konstruktiv qurilish kabi vazifalarni to'liq bajarishmaydi.

Ularning diqqat e'tibori narsalarni kontur chiziqlarini tasvirlashga qaratilgan bo'ladi. Ularning fikricha narsaning sirtqi ko'rinishi chizilsa, shakl ham to'g'ri tasvirlanadi deb hisoblaydilar. Buyumning tashqi ko'rinishini tasvirlayotib, uning konstruktiv qurilishi, nisbat kabi xususiyatlari nazardan qolib ketishi mumkin.

Narsalarning o'zaro joylashuvi, istagan qirrasini yo'nalishi naturada osongina aniqlanadi va naturaning yo'naltiruvchi va vertikal (tik), gorizontal (yotig') chiziqlari yordamida tasvir qog'ozda yengil quriladi. Uzun qalam yordamida qurilmaning perspektiv burchaklarini, qirra nisbatlarini, stol tekisligida o'zaro turgan joylarini tekshirish mumkin. Buning uchun qalamni cho'zilgan qo'lda vertikal, gorizontal yoki burchak ostida ushlab qirralarning perspektiv yo'nalishini tekshirish mumkin.

Geometrik shakllardan tuzilgan natyurmort.

Quyidagi tasvirda konusning asos qismini kubning yuqori tomonining eniga bo'lgan nisbatini qalam bilan asosini chekka o'ng burchak yoniga qo'yib vertikal bo'yicha tekshirish mumkin. Naturada bu vertikal kubning qoraytirilgan tomonini

o`rtasidan kesib o`tadi, qalamtasvirda esa bunday bo`lmasligi mumkin. Xatosini aniqlab uni darxol tuzatamiz. Agarda konusning chap tomonini davom ettirsak, u silindirning aylana asosiga zo`rg`a tegadi. Bu yerda ham qalamtasvir aydarli darajada aniq emas. Vazani yuqori qismi orqali gorizonta1 chiziq o`tkazib uning balandligini konus bo`yiga nisbatan aniqlash mumkin. Yana silindrning ikki tomonini davom ettirsak, qayerga borib taqalishini tekshirib ko`rish mumkin. Naturada kubning oldingi qirrasi konusning markazi bilan ro`para kelmaydi, qalamtasvirda u aynan markazda bo`lib ko`rinishi ham mumkin. Shunday qilib yana bitta xatosini topamiz. Endi gorizonta1 joylashgan qalamni naturadagi kubning asosiga keltiramiz va qanchalik silindr asosini pastida bu chiziq o`tishini kuzatamiz. Naturada ikkalasini asosi deyarli bitta gorizonta1 chiziqda joylashgan. Buni qalamtasvirda tekshirib ko`ramiz.

Narsalarning nisbatlarini aniqlab, ularni perspektiva qonun-qoidalariga amal qilib qurish hamda yengil-yelpi soyalarni berish mumkin. Bu esa narsalarning nisbatlarini ham va ularning o`zaro joylashganligini ancha aniq yetkazishga imkon beradi. Stol tekisligidagi narsalar to`plamini joylashtirishda ularning asoslarini qurish juda ham muhim. Har bir narsaning joyini aniqlamasdan ular orasidagi kenglikni yetkazish mumkin emas. Ayrim narsalar havoda «muallaq» bo`lishi yoki biri ikkinchisiga «o`yib» kirgandek ko`rinishi mumkin.

Tasvirlash jarayonida alohida narsalarni va ularning qismlarini katta-kichikligini har doim bir-biriga taqqoslab borish zarur.

Moybo`yoqli rangtasvir uchun matoda ko`mir yordamida yorug` va soyalar bilan qalamtasvir ishini bajarish mumkin. Narsalarning hajmdor shakli yorug`-soyalar bilan qurilsa-qalamtasvir aniq ko`rinadi. Tayyor bo`lgan tasvirni tashqi ko`rinishlari tush bilan chizib chiqib, ko`mirni esa latta bilan qoqib tashlanadi. Shunday qilinsa bo`yash uchun zarur bo`lgan natyurmortning aniq ko`rinishi qoladi.

Rang bilan ishlash jarayonida shakllarning xarakteriga aniqlik kiritib borish zarur. Tasvirlash jarayonida ishni boshidan oxirigacha, albatta, metodik ketma-ketlikka rioya qilish muhimdir.

UMUMIY XULOSA

“Zamonaviy talablar” tushunchasi san’at va fan sohasidagi yutuqlar jamiyatning rivojlanish darajasini hisobga olgan holda, darsga qo’yilgan talablar bo’lib, tasviriy san’at o’qitishning maqsad va vazifalariga mos tarzda keyingi o’quv-kasbiy hamda pedagogik faoliyatiga tayyorlashda xizmat qilishni bildiradi.

Tasviriy san’at darslarida milliy merosimiz, qadriyatlarimiz, madaniyatimiz, san’atimiz, buyuk ajdodlarimiz o’g’itlari, hikmatga tola hadislarimiz, asotirlar, rivoyatlardan unumli foydalanib borish maqsadga muvofiqdir.

Ma’lumki, keyingi yillarda tajribali metodist olimlar, ruhshunoslar va amaliyotchi-o’qituvchilarning o’quv jarayonini tahlil qilish sohasida o’tkazilgan tadqiqotlari dars samaradorligini oshirishi, pedagogik va didaktik shart-sharoitlarga bog’liq ekanligini ko’rsatmoqda.

Naturadan realistik tasvirlash atrofimizdagi voqea-hodisalar yoki narsalarning shakl va bo’yoqlarini haqqoniy tasvirlash malakasini o’z ichiga oladi. Naturani haqqoniy tasvirlash – bu narsalarni konstruktiv va perspektiva qonunlari asosida qurish, ularning fazoviy joylashuvi, materialligi, hajm va nisbatlarni ifodalash, qalamtasvir yoki etyudni yaxlit bir butunlikka keltirish, tasvirlanayotgan obyektlar va narsalarni xarakterli xususiyatlari va nafis go’zalligini aniqlashdir.

Rangni kuchi (to’yinganligi) farqlarini rang nafisligi yoki och-to’qligi bo’yicha aniqlashdan mushkulroqdir. Yosh rassomlar dastlab ranglarning to’yinganligi bo’yicha farqlarini tushunmaydilar (ranglar nafisligi va uning soya yorug’ligini yaxshi sezmaydilar). Shu sababli ular tasvirlash mobaynida, masalan, yashil rangdagi daraxtlar, o’t-o’lanlarni ifodalayotganda ayrim qiyinchiliklarga duch keladilar. Ular etyudlaridagi daraxtlarning yashil barglarini nihoyatda bo’rttirib yorqin tasvirleydilar. Ranglar to’yinganlik jihatdan munosabati aniq berilmagan, etyudlardagi yorug’lik muhit ta’siriga bo’ysunmaganligi yaqqol ko’rinadi va u haqqoniy rangtasvirga o’xshamaydi. Rang munosabatlarini to’g’ri aniqlash uchun ranglarni uchta belgisi bo’yicha buyumlarni bir-biri bilan bir vaqtda taqqoslash lozim.

Men o’zimning malakaviy bitiruv ishimda Kuz noz-ne’matlaridan tashkil

topgan natyurmortning rangtasviri haqidagi umumiy tushunchalarni bayon etdim, natyurmortni rangtasvirda tasvirlash usullarini misollar keltirish bilan yoritdim. Shu bilan birga natyurmortni rangtasvirda tasvirlashga doir bir nechta yo'llarini ko'rsatdim. Men o'z malakaviy bitiruv ishimda oldinga qo'ygan maqsadimga erishdim.

TAKLIF VA TAVSIYALAR

1. Qog`ozga yozishdan oldin, uning xususiyatlarini tekshirish lozim, bo`yoqlar qog`oz yuzasini tekis qoplaydimi, suvda oson yuviladimi, qog`oz turli o`zgarish va tuzatishlarni qabul qiladimi va h.k.

Qog`oz qattiq asosga yelimlangan bo`lishi kerak, chunki to`lqinsimon, namlikdan shakli o`zgaruvchan qog`ozda samarali natijalarga erishish mumkin emas.

Ishga kirishishdan oldin qog`ozning old tomoni momiq paxta yoki mo`yqalam yordamida eng kamida 2 marta toza suv bilan ho`llanishi kerak. Ikkinchi marotaba ho`llash dastlabkisi qurigandan so`ng bajariladi.

2. Qog`ozni planshetga yelimlash. Taxta tozalab artiladi. Yelimlashga mo`ljallangan qog`ozni old tomonini pastga qaratib chekkasidan 2-3 sm o`lchamda yuqoriga qarab bukiladi. Qog`oz yuzi momiq paxta yordamida ho`llanib, hoshiyasi qoldiriladi. Hoshiyalari yelim bilan surkalgach qog`ozning old tomonini yuqoriga ag`darib suv bilan ho`llanadi va hoshiyasini latta bilan oxista yopishtiriladi. Qog`ozni bir tekis barmoqlar bilan qarama-qarshi tomonlariga tortiladi; bu jarayon namlangan qog`ozni cho`zadi va qurigandan keyin to`lqinsimon holati yo`qolib tekis bo`ladi.

**Qog`ozni kartonga yelimlash.** Qalam yoki rang uchun ishlatiladigan qog`ozni kartonga yelimlanadi. Yelim surtilgach yelimdan namlangan qog`oz qurish jarayonida karton qog`oz tomonga bukiladi va qurigach egilib qoladi. Buni tuzatish uchun quyidagilarni qo`llaymiz.

1). Agar karton qurigandan so`ng bukilib qolsa, uning orqa tomoniga yupqa qog`oz varog`i yopishtiriladi;

2). Kartonni orqa tomoniga qog`ozni yelimlashdan oldin uni bir tekis va mo`l suv bilan namlanadi. Karton to`g`rilangandan so`ng, qog`oz yelim bilan surtilib kartonning old tomoniga yopishtiriladi.

**Qog`ozni materialga yelimlash.** Asos sifatida turli zig`ir tolasidan tayyorlangan mato va ip gazlamalardan foydalanish mumkin. Materialning old tomonidagi g`adir-budur tugunchalar olib tashlanadi. Bu jarayon tartibi

quyidagicha:

- 1) Tekis taxta ustiga gazlama tortilib chetlari mix bilan qotiriladi;
- 2) Gazlama suv bilan to`liq shimilguncha ho`llanadi;
- 3) Gazlama qurigandan so`ng qaytadan tarang tortib bir sidra quyuq kraxmal yelim bilan qoplanadi;
- 4) Yelimlanadigan qog`ozni orqa tomoniga yelim surtiladi va gazlama ustiga qo`yib tekis tortiladi;
- 5) Yuza to`liq qurigach mixlar sug`urib olinadi. Qalin qog`ozga, masalan, vatmanga yelim surtishdan oldin ikki tomoni suv bilan namlanadi, so`ngra toza latta bilan ortiqcha suyuqlik sidirib tashlanadi.

3. Bo`yoqlarni astoydil aralashtirib tayyorlash uchun chinni idishlardan foydalangan ma`qul.

4. Qoida bo`yicha, avvalo, yorug` tusli bo`yoqlar, undan so`ng to`qrog`i surtiladi, ya`ni suyuq bo`yoqlar, keyin esa quyuqroqlari beriladi. Yaxshi akvarel bo`lishi uchun suvli qilib yorqin bo`yoqda yozish kerak. Buyumni bo`yashdan oldin yorug`lik kuchli tushib turgan qismi saqlab qolinadi.

Katta mo`yqalamda bir xil rangda yopish uchun bo`yoqni idishdagi suvda aralashtirib olgach, unga besh-o`n daqiqa vaqt berib tindiriladi. Keyin yangi idishga toza oq mato orqali suzilgach mo`yqalam bo`yoq bilan shimdiriladi. Qog`ozni qiya holatda ushlab yuqoridan pastga qarab mo`yqalam bilan rang beriladi. Maboda bo`yoq idish tagida cho`kib qolsa «eritma»ni ishlatishdan oldin har safar biroz chayqatib (boshqa mo`yqalam bilan), biroz fursat davomida tindirishga imkon berish kerak.

**Bahor gullaridan tashkil topgan natyurmortni tuzish va rangda ishlash
 (qoralama, qog`oz , qora qalam)**

**Bahor gullaridan tashkil topgan natyurmortni tuzish va rangda ishlash
(qoralama, qog`oz , qora qalam)**

**Bahor gullaridan tashkil topgan natyurmortni tuzish va rangda ishlash
(ranglavha, qog`oz, akvarel bo`yog`i)**

**Bahor gullaridan tashkil topgan natyurmortni tuzish va rangda ishlash
(ranglavha, qog`oz, yog`li bo`yoq)**

ILOVALAR

A.N. Volkov. Dala gullari (1955).

A.K. Kodjoyan. Erta bahor (1959).

Atirgul bargini akvarelda ishlash.

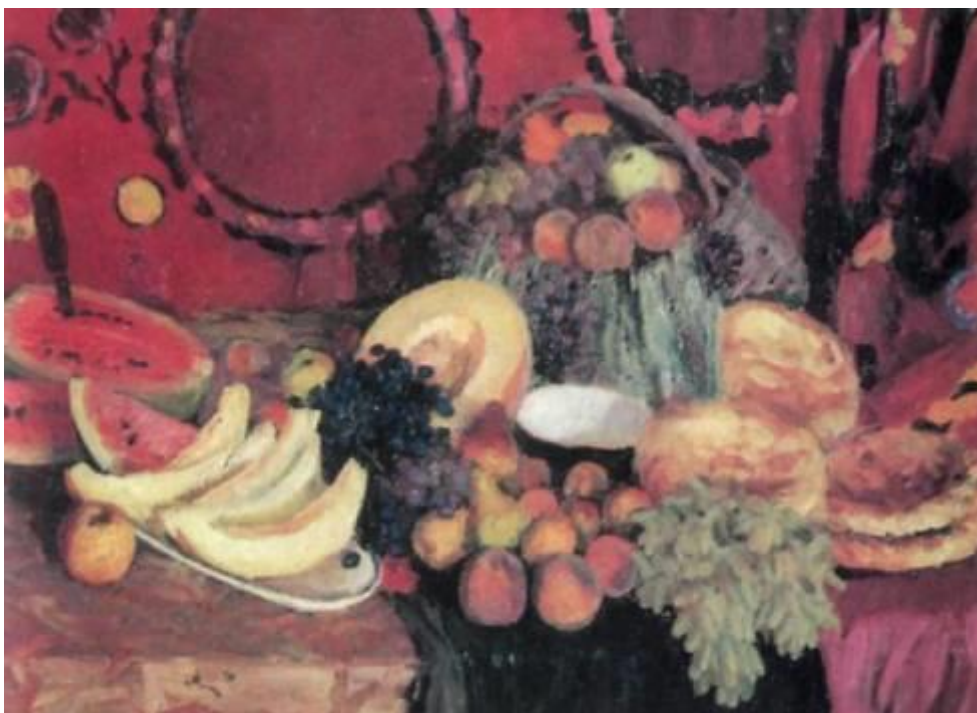
Shox-barglarni akvarel bo`yog`ida ishlash.

V.Kalf. “Natyurmort”.

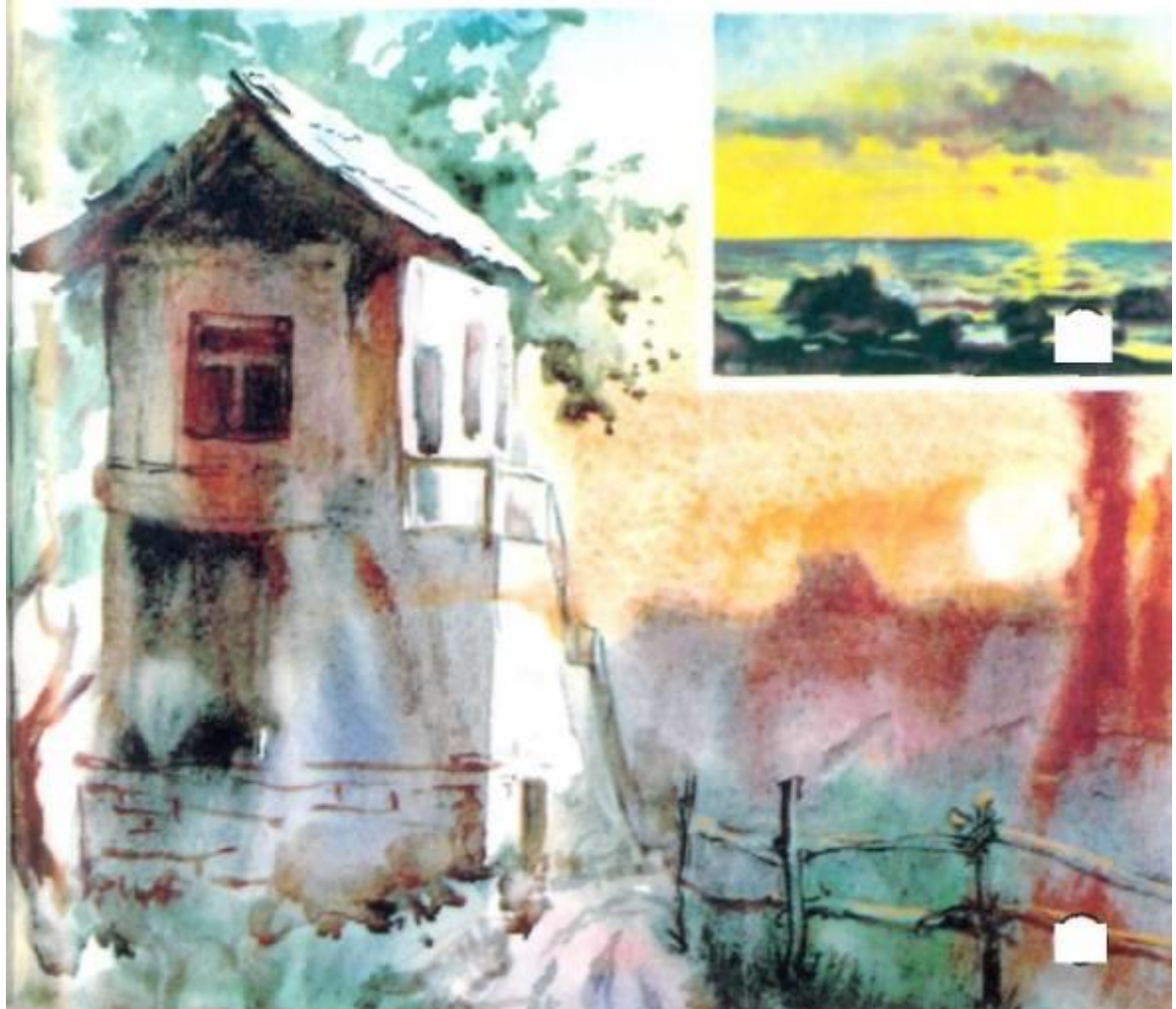
N.A. Udalova. Natyurmort (1940).

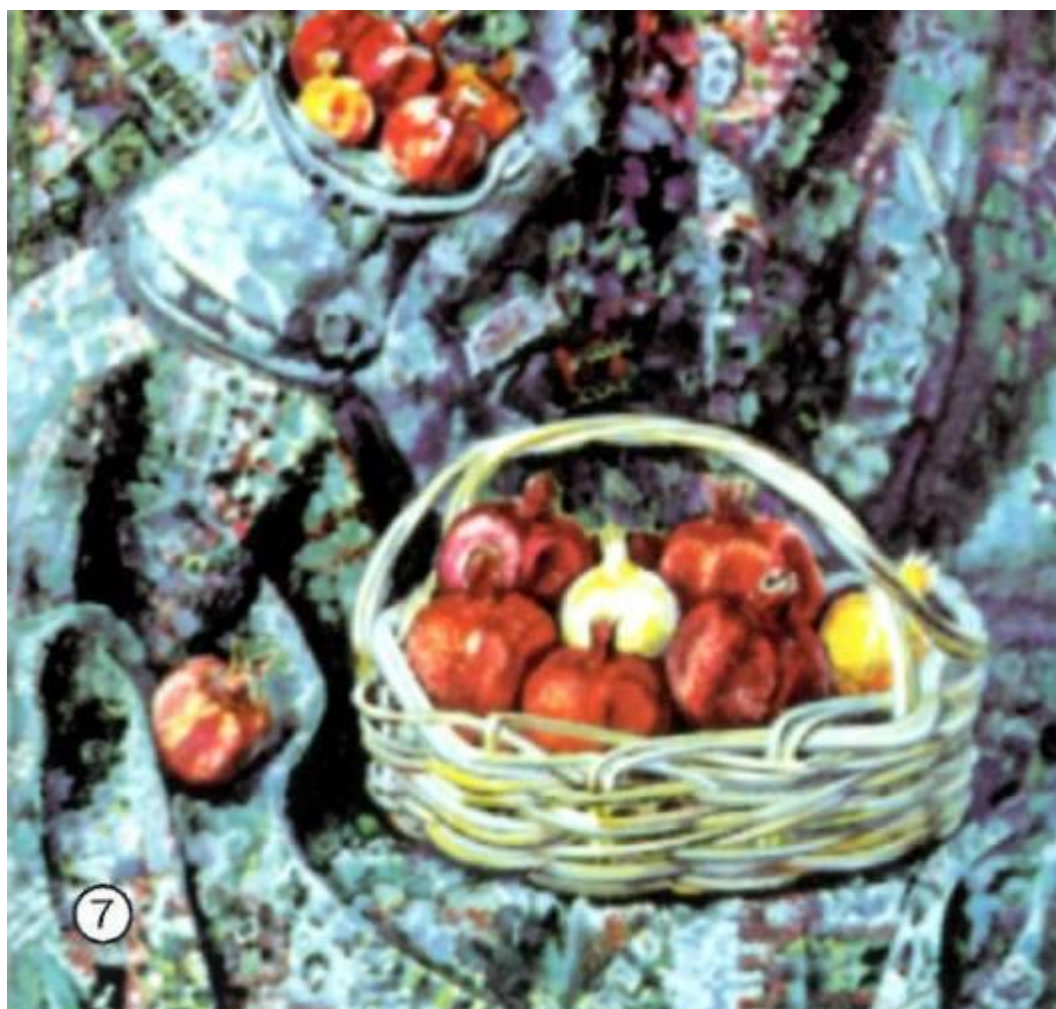

Y.I. Yelizarov. Natyurmort (1957).

Y.P. Melnikov. Anorlar (1965).

31

32

ATAMALARNING IZOHLI LUG`ATI

Avtoportret – portret janrining ko`rinishlaridan biri bo`lib, rassomning o`zini tasvirlashiga aytiladi.

Axromatik rang – oq, kulrang, qora ranglar bir-biridan yorug`lik kuchlari bilan farqlanadi.

Asosiy rang – tabiatda mavjud bo`lgan sariq, qizil va zangori ranglar.

Amaliy grafika – grafika san`atining turlaridan biri. Turli xildagi yorliqlar, konvert yuzasiga ishlanadigan rasmlar, tabrik xati va telegrammalar, markalar shu turga mansubdir.

Animalist – (lotin «animal» – hayvon) hayvonlarni tasvirlovchi rassom yoki haykaltarosh.

Applikatsiya – bar xil rangli qog`oz yoki mato parchalaridan soya tasvir (siluet), naqsh, gul va hokazolarni qirqib qog`ozga yoki maxsus pannoga yopishtirish.

Assimetriya – nomutanosiblik, biror buyum qismlari, bo`laklarining ma`lum bir nuqta, chiziq yoki tekislikka nisbatan bir-biriga o`xshamasligi, munosib kelmasligi.

Afrodita – qadimgi yunon afsonalaridagi sevgi va go`zallik ma`budasi.

Batalist – jang manzaralarini tasvirlovchi rassom.

Venera – Yunon va Rum afsonalarida muhabbat va go`zallik ma`budasi.

Vitraj – (frans – deraza oynasi) rangli shisha, oyna bilan dekorativ xarakterdagi naqsh yoki tasvir ishlash. Odatda, rom derazalariga shunday tasvirlar ishlanib, ular o`zida nur o`tkazishi hisobiga turli ko`rinishlar hosil qiladi.

Garmoniya – xarmoniya (grek) – bog`liq bo`lish, munosiblik, muvofiqlik, badiiy asar qismlarining mutanosibligi.

Grizayl – (frans. grizaille, griz – kul rang) kul rang yordamida bir rangning har xil tuslari orqali ishlangan tasvir.

Diptix – (grek, diptigos-ikki qatlangan) o`rta asrlar san`atida keng tarqalgan, ikki qismdan iborat relief va rangtasvirdan tuzilgan asar.

Drapirovka – fon uchun ishlatiladigan har xil rangli materiallar, gazlamalar.

Janr – (frans, tur. ko`rinish). Tasviriy san’atda janr deyilganda, biror bir mavzuni o`zida aks ettiradigan san’at asarlari tushuniladi. Masalan, manzarada tabiatning turli ko`rinishlari aks ettiriladi. Alohida yoki odamlar guruhini aks ettiradigan rasmlar esa portret janridagi rasmlar deyiladi. Meva, gul, uy buyumlari va shunga o`xshash narsalarning tasvirini aks ettiruvchi rasmlar natyurmort janridagi rasmlar deyiladi va h.k.

Interer – uying ichki ko`rinishini tasvirlanishi.

Iliq rang – olovni, quyoshni eslatuvchi sariq, to`q sariq, sarg`ish, zarg`aldoq va qizil rang kabilar.

Illyustratsiya – kitob, gazeta-jurnal grafikasining ko`rinishlaridan biri bo`lib, matn yoki hikoya bilan bog`liq bo`lgan, shu hikoyadagi lavhaning ko`rinishini o`zida aks ettiradigan rasmlardir.

Inkrustatsiya – (lotin) har xil materiallarni birlashtirilib, san’at asari yaratish.

Kapitel – (lotin-kalla, bosh) ustunning yuqori qismi bezagi.

Kompozitsiya – (lotin kompozitio tuzilish, qurilish) badiiy asardagi obrazlar va badiiy vositalarning muayyan g`oyaviy maqsadga xizmat qiladigan tartibda joylashishi va ularning muvofiqligi.

Kompanovka – chiziladigan buyum, manzara va boshqalarni qog`oz yuzasiga mos qilib joylashtirish.

Kolorit – yozilgan asarda mujassam ranglar majmuasi.

Kontrast – qarama-qarshilik, zidma-zidlik, ranglarning o`zaro qarama-qarshiligi. Bir rangning yonida ikkinchi rangning yanada yorqinroq, keskinroq, ko`rinishi. Yashil rangning yonida qizil rang yanada jozibali, chiroyliroq ko`rinadi va hokazo.

Kontur – tarx, tashqi ko`rinish. Narsaning qalamtasvirini ishlashda qo`llaniladigan zirh chiziq.

Kopirovka – naqshlarning, qalamtasvirini qog`oz va gazlamaga ko`chirishda ishlatiladigan qora, qizil, sariq, zangori tusdagi rangli qog`ozlar.

Lok – Moybo`yoqlarda ishlangan tasvirlar uchun alohida lok qo`llaniladi.

Shuningdek, loklar aerosol bankachalarida chiqarilib, ular ko`mir, pastel, sangina, retush kabi tasviriyy vositalarda bajarilgan grafik ishlarning yuzasiga sepib mustahkamlanadi.

Lessirovka – rangtasvir texnikasi usullaridan biri. Qurigan qalin qatlam yuzasiga yorqin yoki yarim yorqin ranglarning berilishi.

Mozaika – rang-barang shisha, toshchalar, yog`och, faner, charm qiyqimlaridan bir-biriga zich qilib yonma-yon yopishtirish yo`li bilan hosil qilingan rasm.

Molbert – qalamtasvir va rangtasvir ishlash uchun qo`llaniladigan moslama.

Mazok – surtma, mo`yqalamda keskin va uzib-uzib ishlash, bunda asosan mo`yqalamning karton yoki matoda qoldirgan o`ziga xos izlari.

Nabroska – xomak ish, qoralama, o`ziga xos chiziq va chizqlar yordamida tez bajariladigan tarxli tasvir.

Natyurmort – (frans. jonsiz tabiat) tasviriyy san`at janri. Gul, meva, sabzavot, qushlar, uy-ro`zg`or buyumlari, ayrim mehnat qurollari tasvirlanadi.

Plakat – (lotin, e`lon, guvohnoma). Grafika san`atining turlaridan biri bo`lgan plakatda tasvir va yozuvlar yoki faqat yozuvlar o`zining badiiy ifodasi orqali davrning eng muhim voqcalarini tomoshabinga yetkazadi, uni kurashga da`vat etadi, ogoxlantiradi, tushuntiradi.

Plener – ochiq kenglik.

Rangtasvir – devorlarga ishlangan turli rasmlar, polotnolarga chizilgan surat, kino va teatr bezaklari. Bu san`atda rang muhim o`rinni egallaydi va uning o`ziga xos xususiyatli tomonlaridan birini tashkil qiladi. Grafika san`atida rang shunchaki yordamchi vosita vazifasini o`tasa, rangtasvirni esa rangsiz tasavvur qilib bo`lmaydi. Rassom rang orqali borliqni ifodali obrazlarda tasvirlaydi, makonning cheksizligi, undagi narsalarning rang-barangligini, hamda hajmini ko`rsatadi.

Reproduksiya – tasviriyy san`atga nisbatan olinadigan, haqiqiy badiiy asarning poligrafiya vositalari yordamida qayta hosil qilingan ko`rinishi.

Restavratsiya – (lotin. tiklash) zarar ko`rgan tasviriyy badiiy asarlarning

umrini uzaytirish va ilmiy usullardan foydalanib, asl holiga qaytarish.

Retush – (frans, to`g`rilash) tasvirning aniqlangan kamchiliklarini to`g`rilash.

Ritm – yaratilgan asar komponentlarining ohangdor, tekis yoki dinamik qaytarilishi.

Syujet – (frans. buyum, narsa, harakat). Tasviriy san`atda tasvirlangan buyum yoki voqea tushuniladi. Hayotiy voqea, lavha, harakat.

Siyoh qalam – kichik mo`yqalam bilan naqsh tarxini bo`yoqda chizib chiqish.

Sovuq ranglar – muz, qor, suvni eslatuvchi havo rang, zangori, ko`kish yashil, to`q binafsha kabi ranglar.

**Tasviriy san`at** – odatda, mavjud borliqni ko`rinarli obrazlar, shakllar orqali fazoviy kenglikda, yuzada yoki tekislikda (masalan, qog`oz yuzasida, devor sathida va h.k.) aks ettira oladigan san`atdir.

Tasviriy san`at tushunchasi keng ma`noga ega bo`lib, unga grafika, rangtasvir, haykaltaroshlik san`ati ham kiradi. Tasviriy san`atning hamma turlari bir-biriga juda yaqin va bir qator o`xshashliklari bor, lekin shu bilan birga, ulardan har birining o`ziga xos tasvirlash uslublari va texnikasi mavjud. Bundan tashqari, ularning har biri ishlatilish o`rni, aks ettiradigan mavzusi, ishlanish uslubiga qarab, bir qator tur va janrlarga bo`linadi.

Etyud – (fransuzcha «o`rganish») yirik asarlarni ishlash uchun bevosita naturadan, hayotdan ishlanadigan kichik lavha.

Etyudnik – etyud ishlashga moslashtirilgan ko`chma dastgoh.

**Qo`shimcha ranglar** – qizil, sariq va zangori bo`yoqlarning aralashuvidan hosil bo`ladigan omuhta ranglar.

Xolst – rangtasvir uchun maxsus tayyorlangan mato.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.-T., 1992.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni. -T., 1997.
3. O'zbekiston Respublikasining Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. T., 1997.
4. O'zbekiston Respublikasining Davlat ta'lim standarti, T.2003.
5. Karimov I.A. Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. O'zbekiston Respublikasi Oliy majlisining 9-sessiyasida so'zlagan nutqi. - T.: Sharq, 1997. - 63b.
6. I.Karimov. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. T., "Ma'naviyat" 2008.
7. S.Abdirasilov. Tasviriy san'at o'qitish metodikasidan amaliy mashg'ulotlarni bajarish. T., 1996.
8. B.Boymetov, S. Abdirasilov. Chizmatasvir. T., G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 2004.
9. B.Ziyomuhhammadov, Sh.Abdullayeva. Ilg'or pedagogik texnologiya: Nazariya va amaliyot. T., Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti, 2001.
10. J.Majidov. Tasviriy san'atdan maktabdan tashqari ishlar. T., 1983.
11. M.N. Nabiyev. Rangshunoslik. T., 1995.
12. R.Hasanov. Maktabda tasviriy san'at o'qitish metodikasi. T., «Fan», 2004.
13. O. Xudoyorova. O'zbekiston maktablarida tasviriy san'at o'qitish tarixidan. T., 1993.
14. N.Oydinov. Rassom-o'qituvchilar tayyorlash muammolari. - Toshkent; O'qituvchi, 1997.
15. B.Oripov. Tasviriy san'at darslari samaradorligini oshirish omillari. – Toshkent: O'qituvchi, 1978.
16. R.Hasanov. Tema asosida rasm chizish jarayonida estetik tarbiya. – Toshkent: O'qituvchi, 1980.
17. R.Hasanov. Uchinchi sinfda tasviriy san'at darslari. O'qituvchilar uchun qo'llanma. – Toshkent: O'qituvchi, 1988.
18. R.Hasanov. Tasviriy san'at. 1-sinf o'quvchilari uchun darslik. – Toshkent:

Yozuvchi, 2002.

- 19 X. Egamov. Bo`yoqlar bilan ishlash. T., 1981.
- 20 S. Abdirasilov, N. Tolipov, N.Oripova. Rangtasvir. T., «O`zbekiston», 2006.
- 21 S.S. Bulatov. O`zbek xalq amaliy bezak san`ati. T., «Mehnat», 1991.
- 22 S.S. Bulatov. Amaliy san`at qisqacha lug`ati. T., 1992.
- 23 M.A. Mirzaahmedov. Boshlang`ich naqsh ishlash metodikasi. T., 1976.
- 24 Е.Кондахчин. Методика преподавания рисунка в средней школе. — Москва: Искусство, 1951.
- 25 В.С.Кузин. Основы обучения изобразительному искусству в школе. — Москва: Просвещение, 1977.
- 26 B.Z. Azimova. Badiiy-grafika fakultetida kurs ishi bajarish yuzasidan metodik tavsiyalar. T., 1989.
- 27 S. Abdirasilov. Tasviriy san`at metodikasi. T.: «Ilm-Ziyo», 2006.
- 28 B. Boymetov. Portret qalamtasviri. T.: Nizomiy nomli TDPU rizografi, 2001.
- 29 K. G`ulomov. Ashyolarga badiiy ishlov berish. T.: «Bilim», 2004.
- 30 B. Tojiyev. Qalamtasvir asoslarini o`rganish. T.: Nizomiy nomli TDPU rizografi, 1994.
- 31 N. Ten. Gips modellarining rasmi. T.: «O`qituvchi», 1994.
- 32 R.Hasanov. Tasviriy san`atni o`qitish metodikasidan amaliy mashg`ulotlar. O`quv qo`llanma. Toshkent, 2006.
- 33 S. Abdirasilov. Tasviriy san`at atamalari. T., 2003.

Navoiy davlat pedagogika instituti Pedagogika fakultetining Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi ta'lim yo'nalishi 4T kurs bitiruvchi talabasi Davronova Fotima Hikmatovnaning "Rangtasvirda natyurmort. Bahor gullaridan tashkil topgan mavzuli natyurmortni tuzish va uni rangtasvirda ishlash metodikasi" mavzusidagi bitiruv malakaviy ishiga

Ilmiy rahbarning xulosasi

Talaba Davronova Fotima Hikmatovnaning "Rangtasvirda natyurmort. Bahor gullaridan tashkil topgan mavzuli natyurmortni tuzish va uni rangtasvirda ishlash metodikasi" mavzusidagi bitiruv malakaviy ishi bugungi kunning eng dolzarb masalasi – rangtasvirda natyurmort ishlash haqida umumiy tushuncha berganligi va o'quvchilarni barkamol inson etib tarbiyalashda tasviriy san'atning roli, tutgan o'rni, rangtasvirda natyurmort ishlash qonun-qoidalari, uni idrok etish usullariga qaratilganligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi.

Malakaviy bitiruv ishining kirish qismida mavzuning dolzarbligi, malakaviy bitiruv ishining maqsadi, vazifalari, ilmiy yangiligi, nazariy va amaliy ahamiyati bayon qilingan.

Malakaviy bitiruv ishi kirish, ikki bob, umumiy xulosalar va tavsiyalar, foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat.

Malakaviy bitiruv ishining ilmiy yangiligiga talaba, rangtasvirda natyurmort ishlashni yaxshi o'zlashtirishlari uchun ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan metodlari ishlab chiqilganligi, rangtasvir fanining imkoniyatlari aniqlandi va tahlil etilganligi, "rangtasvir" fanida olib boriladigan masg'ulotlarda o'quvchilarning ijodkorlini, faolligini oshirishning pedagogik asoslari, sharoitlari, omillari va sabablari aniqlanganligiga e'tiborni qaratgan.

Shu bilan birga tadqiqot ishini yozishda qiyosiy tahlil- pedagogik ko'zatuv, tajriba-sinov, metodlaridan unumli foydalana bilgan.

Malakaviy bitiruv ishi matnini o'rganish shundan dalolat beradiki, Malakaviy bitiruv ishining tuzilishi, ilmiy apparati puxta o'ylangan, pishiq. Maqsad va vazifalar ijrosi oqibatida qo'lga kiritilgan natijalar ishning umumiy xulosalarida ham o'z echimini topgan.

Yuqorida bildirilgan ijobiy fikrlar bilan birgalikda malakaviy bitiruv ishida tadqiqotchi Davronova Fotima Hikmatovna tomonidan ayrim kamchiliklarga ham yo'l qo'yilgan, jumladan:

1. Malakaviy bitiruv ishi matnida imloviy xatolar uchraydi.
2. Malakaviy bitiruv ishi matnida rangtasvirda natyurmort ishlash to'g'risida bildirilgan fikrlarni yanada kengroq shakllantirilsa maqsadga muvofiq bo'lardi.

Bildirilgan fikrlar, taklif va mulohazalar dissertatsiya ishining ilmiy qimmatiga ta'sir ko'rsatmaydi.

Malakaviy bitiruv ishi mustaqil ravishda yozilgan, yakunlangan ilmiy tadqiqot bo'lib, O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi talablariga to'liq mos keladi. Ishni himoya qilish uchun tavsiya etaman.

Ilmiy rahbar: _____ o'qituvchi **M.X.Nurmatov**

Navoiy davlat pedagogika instituti Pedagogika fakultetining Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi ta'lim yo'nalishi 4T kurs bitiruvchi talabasi Davronova Fotima Hikmatovnaning "Rangtasvirda natyurmort. Bahor gullaridan tashkil topgan mavzuli natyurmortni tuzish va uni rangtasvirda ishlash metodikasi" mavzusidagi bitiruv malakaviy ishiga

T A Q R I Z

Talaba Davronova Fotima Hikmatovnaning "Rangtasvirda natyurmort. Bahor gullaridan tashkil topgan mavzuli natyurmortni tuzish va uni rangtasvirda ishlash metodikasi" mavzusidagi bitiruv malakaviy ishi bugungi kunning eng dolzarb masalasi – tasviriy san'at ta'lim standartlari mazmunidan kelib chiqqan holda va unda ko'rsatilgan talablarga rioya qilib Rangtasvirda natyurmort. Bahor gullaridan tashkil topgan mavzuli natyurmortni tuzish va uni rangtasvirda ishlash metodikasining o'рни haqida umumiy tushuncha berganligi va o'quvchilarni barkamol inson etib tarbiyalashda tasviriy san'atning roli, uning tutgan o'рни, hamda Rangtasvirda natyurmort bajarish qonun-qoidalari va uni idrok etish usullariga qaratilganligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi.

Bitiruv malakaviy ishining kirish qismida mavzuning dolzarbligi, bitiruv malakaviy ishining maqsadi, vazifalari, ilmiy yangiligi, nazariy va amaliy ahamiyati bayon qilingan.

Bitiruv malakaviy ishi kirish, ikki bob, umumiy xulosalar va tavsiyalar, foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat bo'lib, jami 60 sahifani tashkil etadi.

Bitiruv malakaviy ishining ilmiy yangiligiga talaba, o'quvchilarini Rangtasvirda natyurmort. Bahor gullaridan tashkil topgan mavzuli natyurmortni tuzish va uni rangtasvirda ishlash metodikasi uni idrok etish darslarida fanni yaxshi o'zlashtirishlari uchun ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan metodlari ishlab chiqilganligi, rangtasvir fanining imkoniyatlari aniqlandi va tahlil etilganligi,

“rangtasvir” fanining mashgʻulotlarida oʻquvchilarning ijodkorlini, faolligini oshirishning pedagogik asoslari, sharoitlari, omillari va sabablari aniqlashga eʼtiborni qaratganligi bilan ahamiyatlidir.

Ishni matnini oʻrganish shundan dalolat beradiki, bitiruv malakaviy ishining tuzilishi, ilmiy apparati puxta oʻylangan, pishiq. Maqsad va vazifalar ijrosi oqibatida qoʻlga kiritilgan natijalar ishning umumiy xulosalarida ham oʻz echimini topgan.

Shunga qaramasdan bitiruv malakaviy ishida ayrim kamchiliklar ham mavjud ekanligi koʻzga tashlanadi, yaʼni:

– baʼzi bir imloviy xatolarga yoʻl qoʻyilgan;

Lekin ushbu kamchiliklar tadqiqotning ilmiy qiymatini kamaytirmaydi, shu sababli uni yakunlangan ish deb hisoblash mumkin.

Malakaviy bitiruv ishi mustaqil ravishda yozilgan, yakunlangan ilmiy tadqiqot boʻlib, Oʻzbekiston Respublikasi Xalq taʼlimi vazirligi talablariga toʻliq mos keladi. Malakaviy bitiruv ishini himoya qilish uchun tavsiya etaman.

Navoiy Madaniyat va sanʼat kolleji oʻqituvchisi: _____ **M.Rabbimov**